

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Bakalářská práce

2012

Kateřina Vacková

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Kateřina Vacková

**Mediální (re)konstrukce kolektivní paměti:
Říjen a Listopad – opora současné české
národní identity**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Kateřina Vackov**

Vedoucí práce: **PhDr. Jan Křeček, PhD.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

VACKOVÁ, Kateřina. *Mediální (re)konstrukce kolektivní paměti: Říjen a Listopad – opora současné české národní identity*. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut komunikačních studií a žurnalistiky, Katedra mediálních studií, 2012. 53 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jan Křeček, PhD.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá tématem vztahu masových médií, kolektivní paměti a národní identity. Kolektivní paměť i národní identitu chápu v souladu s teorií sociálního konstruktivismu jako sociální konstrukty. Masová média vnímám jako činitele, kteří se na konstruování sociální reality podílejí. Práce se soustředí na analýzu mediálních interpretací významných událostí českých dějin – Října 1918 a Listopadu 1989. Analyzovány jsou komentáře vycházející při příležitosti výročí těchto událostí v letech 1998–2009. Zvolenými analyzovanými médii jsou české deníky *Hospodářské noviny*, *Lidové noviny* a *Mladá fronta DNES*. K rozboru vybraných textů je použita kvalitativní metoda analýzy obsahu. Cílem práce je odhalit některé typické mediální diskurzy opírající se o národní minulost, na jejichž základě je posilována současná česká národní identita. Výzkumná část práce je doplněna o teoretický rámec zahrnující výklad relevantních pojmů a část metodologickou.

Abstract

The bachelor thesis “Media (Re)Construction of Collective Memory: October and November as a Support for the Contemporary Czech National Identity“ focuses on relation between mass media, collective memory and national identity. In accordance with social constructionism theory, the terms collective memory and national identity are understood as social constructs whereas mass media is considered to be one of the social construction agents. The aim of this work is to analyse a variety of media interpretations on significant Czech history events – October 28, 1918 and November 17, 1989. Analysed are newspaper commentaries published in order to commemorate these events during the eleven-year period from 1998 to 2009. As a resource for the analysis I have chosen three Czech daily newspapers – *Hospodářské*

noviny, Lidové noviny and Mladá fronta DNES. The research method used is media qualitative content analysis. The work objective is to examine the typical media discourses based on national history which are constructed in a way to support contemporary Czech national identity. Not only does this thesis consist of research, it also includes methodology and theoretical framework.

Klíčová slova

kolektivní paměť, masová média, sociální konstruktivismus, národní identita, vznik Československa, sametová revoluce, kvalitativní analýza

Keywords

collective memory, mass media, social constructionism, national identity, foundation of Czechoslovakia, Velvet Revolution, qualitative analysis

Rozsah práce: 130 988 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 17. května 2012

Kateřina Vacková

Institut komunikačních studií a žurnalistiky UK FSV
Teze BAKALÁŘSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta:

Kateřina Vacková

Razítko podatelny:

Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta:

2009

E-mail diplomantky/diplomanta:

katerina.vackovaa@gmail.com

Studijní obor/typ studia:

Mediální studia - kombinované

Předpokládaný název práce v češtině:

Mediální manipulace s kolektivní pamětí jako opora současné české národní identity

Předpokládaný název práce v angličtině:

Media Manipulation of Collective Memory as a Support for the Contemporary Czech National Identity

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok – vzor: ZS 2012):

(diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí, tedy teze schválené v LS 2010/2011 umožňují obhajovat práci nejdříve v LS 2011/2012)
LS 2012

Základní charakteristika tématu a předpokládaný cíl práce (max. 1000 znaků):

Předmětem bakalářské práce je teoreticko-empirická analýza způsobu utváření obrazu české národní identity v současných českých médiích. Zvláštní pozornost bude věnována tomu, jak média manipulují s kolektivní pamětí za účelem potvrzování současných společenských hodnot uznávaných většinou českou společností na základě vymezování se vůči „těm druhým“. Empirická část práce bude založena na kvalitativní analýze komentářů jako publicistického žánru zveřejněných v českých denících Hospodářské noviny, Lidové noviny a Mladá fronta DNES k příležitostem výročí významných událostí českých dějin. Základní hypotézou práce je, že média jsou v současnosti jedním z hlavních nástrojů formování kolektivní paměti a zajišťují její kontinuitu, zároveň ji však mohou deformovat selektivním charakterem mediálních sdělení, a tak se stát prostředkem manipulace.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

1. Úvod
2. Národ a média
 - 2.1. Historický vývoj vztahu národ a média
 - 2.2. Národ a média v dnešní době
3. Sociální konstrukce reality
 - 3.1. Sociální konstrukce reality a média
4. Koncept kolektivní paměti Maurice Halbwache
5. Česká národní identita
 - 5.1. Jak se utváří národní identita?
 - 5.2. Konstrukce češství
 - 5.3. Významné události českých dějin
 - 5.3.1. Vznik Československa
 - 5.3.2. Sametová revoluce
 - 5.4. Současné hodnoty občanů České republiky
6. Celostátní deníky – mediální diskurs
 - 6.1. Hospodářské noviny
 - 6.2. Lidové noviny

6.3. Mladá fronta DNES

7. Metodologická východiska výzkumu

7.1. Výzkumné otázky a hypotézy

7.2. Jednotky výzkumu a výběrový soubor

8. Analýza dat

9. Dílčí závěry

10. Závěr

Vymezení zpracovávaného materiálu (např. konkrétní titul periodika a období, za které bude analyzován):

Hospodářské noviny: 28. říjen a 17. listopad 1990 - 2010

Lidové noviny: 28. říjen a 17. listopad 1990 - 2010

Mladá fronta DNES: 28. říjen a 17. listopad 1990 - 2010

Postup (technika) při zpracování materiálu:

Empirická část práce bude založena na kvalitativní textové analýze komentářů, které byly publikovány v denících Hospodářské noviny, Lidové noviny a MF Dnes ve dnech výročí vzniku Československa a výročí začátku sametové revoluce.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a způsobu jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

BERGER, Arthur Asa : Media research techniques. Thousand Oaks : SAGE Publications, 1998. 175 s. Kniha je příručkou pro aplikovaný výzkum v oblasti mediálních studií, v několika kapitolách jsou popsány základy několika typů výzkumů a výzkumných technik.

BERGER, Peter Ludwig; LUCKMANN, Thomas: Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s.

Systematické teoretické pojednání o sociologii vědění, dnes již klasická práce dvou amerických autorů, kteří zde osvětlují své základní chápání problému sociologie vědění a staví tento obor do středu zájmu sociologické disciplíny. Autoři se zaměřují na analýzu významu "vědění" pro dialektický vztah mezi realitou a lidským úsilím utvářet v průběhu dějinného procesu realitu.

BELL, Allan; GARRETT, Peter: Approaches to media discourse. Oxford: Blackwell Publishing, 1998. 287 s.

Kniha se skládá z příspěvků významných teoretiků médií, uvádí jejich přístupy ke studiu mediálního diskursu a příklady, jak lze jednotlivé přístupy uplatnit v praxi. Ve středu pozornosti stojí mediální text, pozornost je však zaměřena také na téma tvorby a příjmu mediálního diskursu.

HALBWASH, Maurice: Kolektivní paměť. Praha: Slon, 2009. 289 s.

Klasická studie, dnes často uváděná v souvislosti s rozvojem tzv. historické sociologie. Francouzský sociolog ukazuje, že sociální paměť není soubor libovolných vzpomínek, ale složitá sociální konstrukce určovaná rytmem velkých společenských a historických procesů. Práce složená z několika úvah se věnuje rozdělení paměti na individuální a kolektivní a především vztahům kolektivní paměti k času, prostoru a paměti historické.

HOLÝ, Ladislav: Malý český člověk a skvělý český národ. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010. 233 s.

Monografie z oboru sociální antropologie věnovaná výkladu a proměnám české národní identity v procesu společenské transformace 90. let. Autor se zabývá tématy, symboly, mýty, tradicemi a rituály, na jejichž základě se historicky vymezuje český národ a český "národní charakter".

JIRÁK, Jan; SEKERA, Martin: Masová média a národní identita: příspěvky k poznání role masových médií ve 20. století. Praha: Národní muzeum, 2010. 90 s.

Text probírá teoretické rámce, které se nabízejí pro analýzu a interpretaci vztahu mezi mediálním systémem dané společnosti a její národní identitou.

JIRÁK, Jan; KÖPLOVÁ, Barbara: Média a společnost. Praha: Portál, 2003. 207 s.

Ústředním zájmem publikace je mediální komunikace jako obecný pojem, který zahrnuje institucionalizovanou symbolickou interakci jako společenský proces a složky, které se na ní podílejí.

Autoři vycházejí ze svých značných teoretických i praktických zkušeností v oblasti fungování médií v České republice a nabízejí základní uvedení do studia médií z hlediska sociálně vědní disciplíny mediální studia.

SCHULZ, Winfried, et al.: Analýza obsahu mediálních sdělení, 2. vyd.. Praha: Karolinum, 2004. 152 s.

Kniha poskytuje úvod do problematiky politické komunikace, zabývá se především vztahy mezi politiky, médii a občany - publikem. Dále nás seznamuje s metodami obsahové analýzy mediálních sdělení a obsahuje i praktickou část, která představuje projekt založený na kvantitativní obsahové analýze.

ŠUBRT, Jiří: Historické vědomí: jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky: ARC - Vysoká škola politických a společenských věd, 2010. 136 s.

Monografie se zabývá historickým vědomím jako předmětem výzkumu, které se v tomto projektu považuje nejen za soubor znalostí a představ o minulosti, ale také za vědomí určitých souvislostí mezi minulostí, přítomností a budoucností. Práce mimo jiné odpovídá na otázky, co je historické vědomí a jaký je jeho vztah ke kolektivní paměti.

TRAMPOTA, Tomáš; VOJTĚCHOVSKÁ, Martina: Metody výzkumu médií. Praha: Portál, 2010. 293 s.

Kniha seznamuje čtenáře s metodami užívanými při výzkumu médií. Svou koncepcí kniha obsahuje jak zásady komerčního výzkumu médií (výzkum sledovanosti, měření efektivity reklamy), tak výzkumu akademického (výzkum mediálních organizací, analýza reprezentace, interpretace textu). Jednotlivé metodické postupy jsou rozebrány na praktických příkladech z českých médií.

VAN DIJK, Teun A.: Discourse studies. Los Angeles: SAGE Publications, 2007. Sv. 1: 377 s. -- sv. 2: 417 s. -- sv. 3: 444 s. -- sv. 4: 440 s. -- sv. 5: 368 s

Rozsáhlá pěti svazková studie nizozemského autora, odborníka na lingvistiku a analýzu diskursu. Van Dijk nahlíží na jazyk jako na prostředek legitimizace a reprodukce společenské moci, dominance a nerovnosti. Diskurs dle něj může vést k formování nebo změně sociálního poznání publika nebo k reprodukci a legitimizaci mocenských elit.

Diplomové práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

JAKUBCOVÁ, Kristina: Státní svátky v mediální komunikaci. Praha: FSV UK, Katedra mediálních studií, 2008.

ŠENKÝŘOVÁ, Lenka: Konstrukce češství v českých tištěných médiích: kvalitativní analýza deníků Mladá fronta/MF Dnes a Rudé právo v letech 1989 a 1992. Praha: FSV UK, Katedra mediálních studií, 2010.

Datum / Podpis studenta/ky

23. 6. 2011

.....

Obsah

ÚVOD.....	2
1. TEORETICKÝ RÁMEC	6
1.1 Současná česká národní identita – teoretická východiska	6
1.1.1 <i>Národní identita</i>	6
1.1.2 <i>Česká národní identita</i>	11
1.2 Jak média konstruuji realitu	14
1.2.1 <i>Sociální konstrukce reality</i>	15
1.2.2 <i>Mediální konstrukce reality</i>	17
1.3 Mediální (re)konstrukce kolektivní paměti.....	21
1.3.1 <i>Kolektivní paměť</i>	21
1.3.2 <i>Média a (re)konstrukce kolektivní paměti</i>	24
2. METODOLOGICKÁ ČÁST	29
2.1 Metoda výzkumu – kvalitativní analýza	29
3. VÝZKUMNÁ ČÁST	30
3.1 Výběr materiálu – analyzované deníky.....	30
3.1.1 <i>Hospodářské noviny</i>	31
3.1.2 <i>Lidové noviny</i>	32
3.1.3 <i>Mladá fronta DNES</i>	33
3.2 Výběr materiálu – analyzované texty	34
3.3 Diskurzy podporující současnou českou národní identitu	35
3.3.1 <i>Národ demokratů</i>	36
3.3.2 <i>Bolševická nestvůra</i>	38
3.3.3 <i>Nejen sametová</i>	41
3.3.4 <i>Cesta do pravěku</i>	44
3.3.5 <i>V Evropě se neztratíme</i>	46
ZÁVĚR.....	49
SUMMARY	53
POUŽITÁ LITERATURA.....	54

Úvod

Předmětem této bakalářské práce je téma vztahu médií a kolektivní paměti národa v souvislosti s utvářením a posilováním integrity současné české národní identity. Ústřední pozornost je věnována analýze reprezentací historických událostí národního významu, na jejichž základě jsou médii konstruovány pojmy národ, národní hodnoty, národní tradice aj.

„Za mého života se v národní skupině, k níž přináležím, odehrálo mnoho událostí, o kterých říkám, že je pamatuji, které jsem však poznal jen prostřednictvím novin či svědectví těch, kteří je zažili na vlastní kůži,“ poukazuje na tenkou hranici mezi sociální a osobní pamětí francouzský filosof a sociolog Maurice Halbwachs (Halbwachs, 2009, s. 94). Tuto hranici občas překročí každý z nás; osobně si vzpomínám na chvíle, kdy jsem se zaujetím hovořila na téma sametové revoluce tak, jako bych se snad listopadových událostí sama účastnila, přestože jsem se narodila jen pár měsíců před jejich vypuknutím. Vzpomínky na významné historické události zaujímají důležité místo v kolektivní paměti národa a jeho příslušníci mají tendenci pokládat je za součást své zkušenosti, aniž by nutně museli být jejich přímými svědky. Tyto pohledy na společnou minulost ale nejsou, jak poznamenal již na začátku 20. století Halbwachs, věrným odrazem reality, jsou zkresleny postoji a názory těch, kteří je interpretují (tamtéž, s. 62). V dnešní době jsou to právě masová média, která nám zprostředkovávají většinu informací o okolním světě a zároveň přinášejí jeho interpretace, předkládají nám výklady o minulých i současných událostech, dávají jim institucionalizovanou podobu, a podílejí se tak na utváření kolektivní paměti národa.

Masmediální texty opakovaně přenášejí k příjemcům kromě explicitních informací také soubory převažujících hodnot, ideálů, představ a idejí dané společnosti, určují, co je dobré a co špatné, co je ve společnosti podstatné a kdo je důležitý, prezentují, jaké chování je normální a jaké je naopak deviantní. Obsahy masových médií nejsou nikdy hodnotově zcela neutrální, nepřetržitě zveřejňují dominantní ideologii společnosti (Trampota, 2006, s. 163). Tato práce si klade za cíl analyzovat způsoby, jakými se současné hodnoty, ideály, představy a ideje české společnosti přenášejí do mediálních reprezentací významných událostí naší historie – vzniku samostatného Československa a začátku sametové revoluce. V práci vycházím z předpokladu, že masová média patří mezi hlavní aktéry procesu konstruování kolektivní paměti národa, deformují ji na základě selektivního charakteru mediálních sdělení, a podporují tak šíření dominantní ideologie. Masová média a

kolektivní paměť fungují do jisté míry na stejném principu, opírají se jen o takové vzpomínky, které mohou přispět k legitimizované interpretaci minulosti, a společně tedy přispívají k upevňování národní identity (Šubrt; Pfeiferová, 2010, s. 25). Vzhledem ke skutečnosti, že v současném světě je základní kulturní i politickou jednotkou, v rámci níž se odehrává život jedince, národní stát, představuje národní identita jednu z nejdůležitějších skupinových identit (Vlachová; Řeháková, 2004, s. 11), a je tedy třeba věnovat pozornost fenoménům, které ji utvářejí. Z tohoto důvodu se v práci zaměřuji na masová média jakožto na významné sociální konstruktéry kolektivní identity a na prostředky, které masová média využívají za cílem současnou českou národní identitu posílit a podpořit její integritu.

Na otázku, jakým způsobem se masová média podílejí na utváření kolektivní paměti českého národa a současně tedy i na utváření české národní identity, se v práci pokouším odpovědět za pomoci kvalitativní analýzy mediálních obsahů, které se vztahují k tématu výročí vzniku samostatného Československa a začátku sametové revoluce, jelikož v tyto historicky významné dny je identita českého národa obzvláště připomínána. Kvalitativní textové analýze budou podrobeny tři největší české deníky – Hospodářské noviny, Lidové noviny a Mladá fronta DNES –, konkrétně v nich zveřejněné komentáře věnující se dané tematice. Tento publicistický žánr jsem vybrala záměrně, jelikož má hodnotící charakter, a lze tak snadno odhalit a poté interpretovat v něm obsažená sdělení nejen explicitní ale i implicitní povahy. Vzhledem k tomu, že cílem práce je mimo jiné rozbor mediálního obrazu současné české národní identity, jako výzkumný materiál jsem zvolila deníky vycházející v poměrně nedávném období, v letech 1998 – 2009.

Práce je strukturována do tří hlavních kapitol. První se věnuje teoretickému rámci dané problematiky, tj. obecně procesu utváření národní identity a přiblížení pojmu česká národní identita, teorii sociální konstrukce reality, která se úspěšně aplikovala na prostředí médií a v oblasti mediálních studií je známa pod termínem mediální konstrukce reality, dále pojednání o konceptu kolektivní paměti v díle Maurice Halbwachse a z něj vycházejících autorů a na závěr prostředkům, postupům a mechanismům využívaných při tvorbě masmediálních obsahů, na jejichž základě dochází ke konstruování mediální reality. V této teoretické části práce se opírám především o relevantní odbornou literaturu a snažím se využít koncepty kolektivní paměti a sociální konstrukce reality v oblasti mediálních studií. Druhá kapitola je úvodem do metodologie výzkumu kvalitativní obsahové analýzy. V třetí empirické části

práce se zaměřím na samotný rozbor mediálních textů a jejich interpretaci, zabývám se analýzou mediálních reprezentací významných událostí naší historie a mediálních konstrukcí české národní identity se snahou o jejich následnou typizaci a vytvoření typologie z nich vycházejících diskurzů. Součástí této kapitoly je také stručná charakteristika vybraných deníků.

V závěrečné části bakalářské práce se pokouším odpovědět na otázku položenou v úvodu tedy, jakým způsobem masová média ovlivňují kolektivní paměť národa a jaké společenské hodnoty s ohledem na dějinný aspekt zdůrazňují. Tato část je shrnutím relevantních poznatků vycházejících ze studia odborné literatury a sumarizací výsledků získaných na základě kvalitativní analýzy mediálních textů včetně jejich možných výkladů. Cílem závěrečné části mé bakalářské práce je podat ucelený pohled na danou problematiku a navrhnout další cesty, kterými by se mohl ubírat případný další výzkum na stejné nebo blízké téma.

Hned v úvodu bych také ráda zmínila důvody, které mě vedly ke změně původního názvu bakalářské práce a odchýlení se od předložených tezí. Po konzultaci s vedoucím bakalářské práce jsem se rozhodla v titulu zaměnit slovo „manipulace“, které bylo do jisté míry zavádějící, za pojem „(re)konstrukce“. K tomuto rozhodnutí jsem dospěla také na základě intenzivnějšího studia odborné literatury, z níž vyplývá, že na vybranou problematiku je relevantnější nahlížet skrze konstruktivistické paradigma spíše než skrze paradigma pozitivistické. S ohledem na teorii sociálního konstruktivismu proto nevyházím z původní představy neomezeného stejnorodého účinku médií¹ a koncepce masového publika, coby množiny izolovaných jedinců vytržených ze svého tradičního prostředí, nýbrž se zabývám hledáním dlouhodobějšího vlivu médií na celou společnost a interpretací významů, které nám média předkládají (Jirák; Köpplová, 2007, s. 161-164). Za druhé jsem částečně omezila období, v němž jsou analyzovány vybrané mediální texty; původně plánovaný úsek dvaceti let jsem vzhledem k velkému množství materiálu a omezenému rozsahu bakalářské práce zkrátila pouze na období desetileté. V případě vzniku Československa jsem analyzovala komentáře publikované v letech 1998–2008 a v případě začátku sametové revoluce komentáře, které vyšly v letech 1999–2009. Tato desetiletá období byla vybrána

¹ Původ představ, že média mají bezmeznou moc, vůči které je publikum zcela bezmocné a že příjemci budou na určitý mediální podnět reagovat vždy víceméně stejně, můžeme vytušit v úvahách zakladatele sociologie a hlavního představitele pozitivistického myšlení Auguste Comta, zvláště v jeho koncepci společnosti jako „kolektivního organismu“ (Jirák; Köpplová, 2007, s. 161).

záměrně tak, aby byla v daném časovém úseku zahrnuta dvě „kulatá“ výročí zvolených významných událostí a zároveň byly analyzovány co možná nejaktuálnější texty. V souvislosti s volbou časového rozsahu analyzovaných dokumentů bych také ráda poznamenala, že mým záměrem není předložit historickou analýzu mediálního vývoje obrazu české národní identity a tato bakalářská práce si neklade jakékoli ambice provést rozbor daných událostí v rámci pole historických věd. Za třetí jsem úpravě podrobila také obsahovou strukturu práce, jelikož jsem v průběhu zpracovávání daného tématu – čerpání informací z odborné literatury a analyzování výzkumného materiálu – došla k závěru, že některé kapitoly uvedené v předložených tezích nebyly pro téma této práce nezbytné a naopak, některé kapitoly bylo nutno pro dosažení obsahové jednoty práce přidat. Pevně doufám, že výsledné členění obsahu a výběr jednotlivých kapitol lépe poslouží k celistvému uchopení zvoleného tématu a naplnění cíle mé bakalářské práce.

1. Teoretický rámec

1.1 *Současná česká národní identita – teoretická východiska*

Kapitola věnující se tématu současné české národní identity je nedílnou součástí této bakalářské práce, jelikož přiblížení pojmu národní identita a představení jednotlivých specifíků současné české identity jsou nezbytná pro komplexní pochopení zkoumaného problému a zároveň tvoří východisko pro empirickou část práce. V následujících dvou podkapitolách se pokusím podat ucelený výklad na téma národní identity, přiblížit jednotlivé teoretické koncepce týkající se této tematiky společně s významy, které národní identitě přikládají, definovat pojem národ a nastínit termíny kolektivní identita a nacionalismus. Kromě obecné deskripce fenoménu národní identity se v této kapitole soustředím také na typické charakteristiky identity českého národa a její podobu v kontextu současnosti, která je do značné míry ovlivněna dvěma významnými mezníky českých dějin – vznikem samostatného Československa a sametovou revolucí. Tyto události se na utváření současné české národní identity dozajisté podílely a s nimi spojené stereotypy se v jejím obrazu odráží dodnes. Veškeré teoretické poznatky čerpám především z příspěvků odborníků na dané téma, a to jak českých, tak zahraničních autorů.

1.1.1 **Národní identita**

Problematika národní identity se objevuje v celé řadě společenských disciplín a zabývají se jí odborníci mnoha humanitních i společenských věd, přesto, nebo možná právě proto, se jedná o pojem spíše nejednoznačný. „Pokud jde o národní identitu, je třeba střízlivě připustit, že toho ke zkoumání zbývá ještě hodně. Je pravda, že se jedná o nesnadné téma, či spíše řadu témat, jejichž souvislosti jsou předmětem sporů a která se rozbíjí různými směry – ke zkoumání jazyka, kultury, institucí, politiky, státu, ekonomiky a sociální struktury. Závažná témata jsou ale vždy složitá“ (Grew, 2003, s. 203).

Filosof a historik Jaroslav Krejčí pokládá za hlavní znaky jakékoli identity jednotu osobnosti a pocit sounáležitosti s druhými: „Slovo identita vyjadřuje jednak shodnost, jednotu, harmonii, nezaměnitelnost, konstantnost, nerozpornost a nekонтрастnost osobnosti, jednak přijetí motivů, aspirací, hodnot a ideálů od jiných a ztotožnění se s nimi, zestejnění se s jinými, homogenizaci se skupinou, (...) národem, rasou, světadílem, lidstvem. Identita vypovídá o poznání sama sebe v jiných“ (Krejčí, 1989, s. 16). Dle Krejčího nemůžeme bez jasné personální a kolektivní identity najít smysl života a stanovit své místo ve světě (tamtéž).

Kolektivní identitě věnovaly „velké teorie“ moderní společnosti jen zřídka stejnou pozornost jako například tématům rovnosti, racionalizace, tržní směny, legitimizace autority nebo byrokracie a pokládaly ji spíše za vedlejší účinek existence základních sociálních struktur nebo za pozůstatek tradičních světů, které stály v cestě globální syntéze a modernímu universalismu (Eisenstadt; Giesen, 2003, s. 361). K lidské schopnosti symbolizovat a vytvářet symbolické kódy a systémy, na kterých závisí kolektivní identita, však ve svých dílech odkazují již významní sociologové, otcové moderní sociologie, Émile Durkheim a Max Weber. Durkheim uvádí symbolickou kulturu do souvislosti se sociální strukturou ve své koncepci „kolektivního vědomí“ a Weber ji zahrnuje do pojmu *Gemeinschaftsglauben* (tamtéž). Podle Shmuela Noaha Eisenstada, emeritního profesora sociologie na Hebrew University v Jeruzalémě a Bernharda Giesena, významného německého sociologa, může kolektivní identita, stejně jako třeba náboženství, plnit svou „funkci“ pouze za předpokladu, že sociální procesy jejího konstruování zůstanou latentní. Konstrukce kolektivní identity se podle jejich názoru odlišuje od racionální volby skupiny a vyžaduje proto jiný teoretický model analýzy. V práci *Konstrukce kolektivní identity* uvádí tito autoři hned několik znaků kolektivní identity, přičemž pro téma této bakalářské práce jsou podstatné charakteristiky: 1. kolektivní identita není přirozeně vytvářená, nýbrž sociálně konstruovaná; 2. kolektivní identitu produkuje sociální konstrukce hranic, tedy ustanovení linie uvnitř a vně, vznik toho, čemu se v sociologii říká „in-groups“ a „out-groups“; 3. konstruování hranic předpokládá vznik symbolických kódů rozlišování, kdy jádrem všech kódů kolektivní identity je rozlišení mezi „my“ a ti „druzí“ (tamtéž, s. 363).

Národní identita definuje, kým jsme – kulturně i politicky. Je vždy konstruována ve vztahu k těm, které vnímáme jako ty „druhé“ – ke kulturám a politickým entitám, k nimž nepatříme (Vlachová; Řeháková, 2004, s. 11). Socioložky Klára Vlachová a

Blanka Řeháková vidí národní identitu v současné době jako jednu z nejdůležitějších kolektivních identit, jejímž prostřednictvím se orientujeme ve světě, vzhledem k tomu, že stát představuje hlavní politickou i kulturní jednotku našich životů (tamtéž). Stejně tak historik Raymond Grew konstatuje, že přinejmenším v moderní evropské historii je národní identita spojena se státem a pokud nějaká skupina pocítuje kolektivní národní identitu, aniž by existoval stát, který by ji podporoval, stává se ohniskem skupinové identity zpravidla stát chybějící – členové skupiny touží po jeho založení a tato touha vede zpravidla k probuzení nacionalistického hnutí (Grew, 2003, s. 212). Nacionalismus může být vnímán jako „ideový systém, který slouží vytvoření, mobilizaci a integraci většího solidního svazu – národa“ (Hroch, 2003, s. 19-20), mnoho autorů však doporučuje, aby byl tento termín vyhrazen pouze pro označení negativních charakteristik – národního egoismu a povyšování vlastního národa nad národy ostatní, zejména vyzdvihování jeho výjimečného historického poslání a kulturní jedinečnosti (tamtéž). V badatelské praxi se proto výrazně uplatnil termín národní identita, který bývá s nacionalismem často spojován, ale na rozdíl od něj není zatížen emocionálními konotacemi (tamtéž, s. 21).

Ačkoliv jsem se doposud zabývala národní identitou a jejím formováním pouze ve vztahu ke státu, stát není jedinou entitou, k níž národ vztahuje svou identitu. Tento fakt souvisí s tím, že samotný pojem národ může nabývat mnoha odlišných významů: „Definice národa je příliš mnoho, tento termín je často užíván nedbale a označuje ve stejné době různé věci“ (Waldenberg, 2003, s. 418). V zásadě však můžeme rozlišit dvě základní pojetí národa – tradiční a moderní. Tradiční pojetí bývá spojováno s konceptem kulturního neboli etnického národa, který je tvořen příslušníky žijícími po generace na stejném území a sdílejícími společnou kulturu, tj. zvyky, tradice, náboženství, jazyk aj.; toto první pojetí bývá uplatňováno zejména pro národy ve střední a východní Evropě. V rámci druhého, moderního pojetí, je příslušnost k národu založena primárně na politických kritériích; tento model státního národa zdůrazňuje existenci subjektivní politické vůle být společenstvím a vztahuje se spíše na národy západní Evropy (Waldenberg, 2003, s. 418; Vlachová; Řeháková, 2004, s. 11). Ani jeden z těchto konceptů národa však nezískal širší uznání a nenabyl absolutní platnosti, jednotlivé národy se totiž liší mírou, v jaké se v nich tyto modely uplatňují. Jak podotýká polský historik Marek Waldenberg, k neúspěchu jednotlivých definic národa dochází z toho důvodu, že „mají velice často instrumentální charakter. Sloužily a slouží určitým politickým cílům. (...) Často více vypovídají o pocitech a tužbách svého tvůrce

než o národě jako takovém“ (Waldenberg, 2003, s. 420). Jeden z důvodů, proč je tak těžké vymezit národ a národní identitu je skutečnost, že nevznikly pouhým přirozeným vývojem, ale jsou spíše historicky podmíněnou sociální konstrukcí: „Národní identita nevyrostla na zelené louce, ale ve skutečnosti byla utvářena politickou a sociální historií – státem a vizí jeho možné budoucí podoby, nutností mobilizovat masy a vyjádřit něco z jejich potřeb, veřejnými systémy přesvědčení, které upevňovaly určité druhy chování a jiné odmítaly, ekonomickým vývojem a touhou ho urychlit a formální kulturou doby“ (Grew, 2003, s. 212). Americký politolog a historik Benedict Anderson považuje za okolnosti, které přispěly k šíření sociálního konstruktů národa a národní identity moderní komunikační technologie. Podle Andersona je národ především společenstvím vzniklým v představivosti velké sociální skupiny, jejíž představy o příslušnosti k tomuto celku byly ovlivněny různými kulturními faktory – reformací, knihtiskem, cestováním, školstvím, kapitalismem atd. (Anderson, 2008, s. 53-62; Holý, 2003, s. 21) V antropologickém duchu navrhuje Anderson definici národa: „Je to politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty ohraničené a zároveň suverénní“ (Anderson, 2008, s. 21). Jedná se pouze o představu, jelikož příslušníci národa, ani toho nejmenšího, nikdy nepoznají většinu jeho ostatních příslušníků, nikdy se s nimi neseťkají ani o nich neuslyší, a přesto v jejich představách přežívá obraz sounáležitosti (tamtéž, s. 21-22). K tvorbě tohoto obrazu u moderních národů přispívá rozmanitost lidských jazyků, komunikační technologie a kapitalismus (tamtéž, s. 59). Vynález knihtisku umožnil vznik tištěných jazyků, které se staly základem národního vědomí, jelikož vytvořily jednotná pole směny a komunikace určené pouze pro určitou skupinu lidí, jež mluvila stejným jazykem. Technologie tisku poskytla jazyku určitou stabilitu, umožnila předávat slova našich předků napříč generacemi a uchovávat společnou minulost. Kapitalismus technologie tisku pak vytvořil jazyky moci, které mají větší autoritu než mluvené slovo (tamtéž, s. 60-61).

Dnes to už ale nejsou jen tištěné jazyky novin a knih, které zachycují naši národní historii, technologie médií zaznamenaly v posledním století veliký pokrok a ke zdrojům zvyšujícím naše historické povědomí se přidal rozhlas, film, televize a internet. Ačkoliv se v 19. století předpokládalo, že železnice, noviny a povinná školní docházka zruší většinu regionálních rozdílů a na začátku 20. století se zdálo, že cokoli zbylo z místních dialektů a tradic odsuzují k zániku automobily, rozhlas a film, doba televize a dosud nevídané mobility je ve skutečnosti svědkem volání mnoha národnostních a kulturních skupin po samostatnosti (Grew, 2003, s. 206). Ukázalo se, že média, která

jsou tak často spojována se šířením globalizace a moderního universalismu, posilují kolektivní identitu národa a pomáhají šířit národní symboly a mýty, jež jsou pilíři národní identity. „Lidský svět, tak jak ho vnímají humanitní vědy, je především sféra ‚vymyšleného‘ – informace o něm nejsou přenášeny geneticky, ale kulturou, která je označována za ‚nedědičnou paměť kolektiva‘“ (Macura, 1998, s. 61). Naše národní identita není pouze věcí osobní deklarace, nýbrž kolektivního sdílení, máme identitu, protože naše vůle po ztotožnění se s nějakou skupinou je kolektivně akceptována. Naše identita je faktem kulturním a stává se platnou teprve ve chvíli, kdy je vpletena do sítě jiných kulturních faktů minulých i přítomných (tamtéž, s. 62). Národní identita má kulturní obsah, přičemž náš pohled na ni se měnil a nadále mění v průběhu času. Za jádro národní identity již není považována nadčasová lidová kultura vyjadřovaná v tradicích určité geografické oblasti, v moderní společnosti uznáváme spíše konstitutivní roli vysoké kultury divadel, operních scén, muzeí, univerzit, literatury, románů a časopisů, prostřednictvím nichž se začal vymezovat a uznávat národní jazyk a národní styl v literatuře, hudbě i výtvarném umění (Grew, 2003, s. 212). „Z hlediska mezinárodní konkurence byla sama tato (vysoká – pozn. autorky) národní kultura, vytvářená umělci, intelektuály a vědci, předmětem národní hrdosti (tamtéž). A jsou to umělci, intelektuálové, vědci a členové dalších elit, kteří přispívají do masových médií, a stávají se tak spoluvůrci národní identity.

Vzhledem ke skutečnosti, že jsem v této kapitole nastínila hned několik kontextů, v rámci kterých může být uvažováno o pojmu národní identita, je na závěr nutné uvést, že v celé práci pojmám národní identitu jako prosté vědomí sounáležitosti jedince s národem, spíše než výraz jeho aktivní angažovanosti na národních zájmech. „Identita se vyjadřuje jak slovem já, tak také slovem my“ (Krejčí, 1989, s. 17). Zároveň budu vycházet z předpokladu, že národní identita je slučitelná s dalšími identitami – kulturní, politickou, personální aj., které mohou být vzájemně kombinovány (Hroch, 2003, s. 21). V národní identitě se odráží obraz národa, což je „pojmenovaná lidská populace sdílející historické území, společné mýty a historickou paměť, masovou, veřejnou kulturu, společnou ekonomiku a pro všechny členy společná zákonná práva a povinnosti“ (Smith, 2003, s. 291). Právě vztah mezi národními mýty, historickou pamětí a masovou kulturou stojí v centru zájmu mé bakalářské práce. Na jakých mýtech je založena současná česká národní identita? Představuje kolektivní paměť objektivní reflexi minulosti, nebo je sociálně konstruována? Jakým způsobem se masová média podílí na formování kolektivní paměti a národní identity? Na tyto otázky

se pokusím odpovědět v následujících kapitolách, ještě před tím ale jmenuji některé charakteristiky, které jsou specifické pro českou národní identitu.

1.1.2 Česká národní identita

V současné době, kdy se rodí jednotná Evropa, vyvstává otázka, zda jsou reflexe o národní identitě oprávněné, zda by se neměl národní charakter evropských národů oslabit a zda by se tyto národy neměly spíše soustředit na svou roli v evropském společenství a lépe porozumět novému evropskému poslání, internacionálnosti a transnacionalitě (Krejčí, 1993, s. 11). Zároveň však integrita Evropy vyžaduje komunikaci mezi evropskými národy, a jak Krejčí podotýká: „Kdykoliv národ s jinými národy komunikuje a kdykoliv se pokouší porozumět jiným národům, musí se také intenzívně věnovat vlastní identitě, to znamená odpovědět na otázky, kdo jsme, odkud pocházíme a kam vlastně jdeme“ (tamtéž, s. 34). Jinak tomu není ani v případě českého národa a jeho kolektivní identity. Abychom mohli určit své místo v evropském společenství, musíme nejdříve definovat kolektivní znaky „češství“. Česká národní identita je spjata s daným geografickým prostředím, národním jazykem, tradicí, společnou historií a kulturou (tamtéž, s. 11). „Když Češi hovoří o tom, co znamená být Čechem, zmiňují tři hlavní kritéria: narodit se v Čechách, mít češtinu za mateřský jazyk a mít české rodiče“ (Holý, 2010, s. 70). Většina Čechů vnímá českou identitu jako přirozeně danou, nikoli sociálně konstruovanou (Vlachová; Řeháková, 2004, s. 12). Jako Čech se člověk narodí. K tomu, aby byl jeden podle druhých Čechem, musí mít české předky nebo přinejmenším české rodiče, nestačí pouze narodit se v Čechách a hovořit česky. V Čechách narozený Rom nebo Žid mluvící plyně česky nebude nikdy Čechem, stejně tak jako nebude za Čecha plně vnímán krajan žijící v zahraničí, přestože mluví česky, jelikož je národní identita spjata s českým územím (Holý, 2010, s. 71, 74). Pro Čechy je území, na kterém žijí, především vlastní a prostřednictvím metafory „matka vlast“ je domácí země konstruována jako život dávající entita. Toto spojení vzbuzuje sémantickou asociaci s rodičovstvím a implikuje, že stejně jako se člověk rodí do rodiny, rodí se i do národa, který je symbolickým původcem každého Čecha (tamtéž, s. 71).

Národ je ovšem jen jedním z pojmů, který tvoří jádro národní ideologie, dalšími jsou tradice a historická zkušenost. Specifickým rysem každého národa je pak způsob,

jakým jsou vtahy mezi těmito pojmy konceptualizovány. Prostřednictvím svých dějin získává národ historickou zkušenost a prostřednictvím historické zkušenosti získává vlastnosti institucionalizované jako tradice (Holý, 2010, s. 119). Národ je entitou pohybující se v čase a vytvářející pomyslný kolektivní subjekt, transhistorickou národní identitu, kterou označujeme pojmem „my“ (Wright, 1985, s. 163 In Holý, 2010, s. 119). Právě tento koncept nám umožňuje dívat se na český národ jako na produkt historické zkušenosti, který nemění své základní rysy navzdory tomu, že jednotliví členové, kteří v současnosti národ tvoří, jsou poněkud rozdílní a mají odlišné osobní zkušenosti od jednotlivců, kteří český národ tvořili v minulosti (Holý, 2010, s. 119). Češi konstruují český národ jako přirozenou entitu, která existuje od počátku historického času, jenž česká historiografie umísťuje do první poloviny 10. století, kdy kníže Václav sjednotil pod svou vládou slovanské kmeny v Čechách. Lidová pověst zase vidí počátek českého národa v mytologické době, kdy se praotec Čech, prapředek všech Čechů, usadil na hoře Říp. Koncept české národní identity, který vychází z představy společenství sdílejícího stejný jazyk a společnou kulturu, ale vznikl až v období národního obrození (tamtéž), v době, kdy byl rozvíjen český jazyk, lingvistika, historiografie a etnografie (Vlachová; Řeháková, 2004, s. 11). Český národ utíkal v první polovině 19. století do minulosti a jeho identita se tvořila zejména z dějinného národního vědomí. Jelikož český národ nemohl reálně zasahovat do politických událostí doby, jeho touha po velikosti se alternativně projevovala v romantickém útěku do minulosti a falzifikaci historických pramenů (Krejčí, 1993, s. 35). Tendence opírat se o silnou minulost zůstala českému národu dodnes, Krejčí však upozorňuje na možná rizika, které spolu tento přístup nese: „Zahledění se do minulosti skrývá v sobě také nebezpečí vyhýbání se konkrétnímu životu. Národ se vidí nejen ve veliké minulosti, ale také svou budoucnost vidí iluzorně. Pohled na dějiny je zúžen a vybírají se z nich jen fakta, legendy a mýty, které vylepšují obraz slabého národa“ (tamtéž). Ze stejného předpokladu vychází i přední český antropolog Ladislav Holý, o čemž svědčí název jedné z jeho knih, *Malý český člověk a velký český národ*. Holý upozorňuje na skutečnost, že český diskurz o národní identitě se i po sametové revoluci nadále opírá o silné historické mýty a udržuje je při životě tím, že je činí relevantními v nové historické situaci (Holý, 2010, s. 13). Diskurz o národní identitě je plný symbolů, které mají moc interpretovat lidem realitu a změny v symbolickém systému – vycházející z nových symbolů nebo reinterpetací symbolů existujících – pomáhají formovat nové politické i kulturní cíle (tamtéž, s. 52). Na sílu

symbolů se velmi dobře poukazuje například v souvislosti s vymežováním pojmů „my“ a „ti druzí“.

Česká národní identita byla v moderní historii často konstruována ve vztahu k „těm druhým“, nejprve to byli Němci, se kterými Češi sdíleli kulturní, geografický, politický a ekonomický prostor, od roku 1918 do roku 1992 byla identita konstruována také ve vztahu ke Slovákům a od roku 1945 do roku 1989 ji definoval vztah k Rusům a Sovětskému svazu (Vlachová; Řeháková, 2004, s. 11). Češi se vůči těmto národům snažili vymezit na základě zdůrazňování svých tradic, demokratických hodnot a kulturního dědictví, usilovali o samostatnost a prosazovali svou kulturní jedinečnost. Na sebe samé nahlížejí Češi jako na malý národ ve střední Evropě, tradiční křižovatku politických, náboženských a kulturních hnutí celého kontinentu, který však nebyl nikdy početný a nemohl prosazovat své revoluční myšlenky, protože mu v tom bránili jeho územně nebo početně větší nepřátelé. Součástí této v Čechách rozšířené představy o naší minulosti je označování „těch druhých“ – podle situace katolíkům, Němcům, Slovákům, Rusům nebo komunistům – za příčinu našich proher, a z pohledu Čechů by tedy tato společnost měla nést odpovědnost za českou minulost (Holý, 2010, s. 132). Druhá představa o minulosti prezentuje Čechy jako národ, který se nemohl bránit tomu, co mu jiné národy dělaly, protože dostatečně nerozuměl situacím, do kterých se dostal. Vina za selhání je v tomto případě připisována samotným Čechům, kteří byli mistry v předstírání, neboť dokázali přežít tři století pod habsburským útlakem, šest let německé okupace a třiačtyřicet roků komunismu díky falešné loajalitě a skryté nebo otevřené kolaboraci (tamtéž). Obě tyto představy české historie mají jedno společné – názor, že naše dějiny jsou řadou po sobě následujících porážek a selhání, přičemž výjimky tvoří pouze založení samostatného Československa v roce 1918 a svržení komunismu v roce 1989 (tamtéž). Tyto dvě události se staly po revoluci hlavním zdrojem pro utváření symbolické komunikace posilující současnou českou národní identitu, a proto jsem rozbor jejich mediálního obrazu zvolila za předmět své bakalářské práce.

Abychom lépe pochopili význam těchto dvou historických událostí na utváření české národní identity, je třeba jmenovat hodnoty, na kterých je česká národní identita založena. Když Češi vyprávějí o charakteristice svého národa, často jej představují jako národ vzdělaný, demokratický a vysoce kulturní, dokonce i v pracích vědeckého charakteru se tato tradice pokládá za objektivní skutečnost a stává se zdrojem národní hrdosti (Holý, 2010, s. 82-83). Není divu, že velcí Čechové, kteří se stali symbolem

vzniku samostatného Československa a začátku sametové revoluce, byli v první řadě intelektuály a teprve potom státníky, což platí jak pro Tomáše Garrigua Masaryka, tak pro Václava Havla. Vytváření představy o národu, jehož vedoucími osobnostmi byly vždy intelektuálové, je jedním z důležitých mýtů české národní historie. Karel IV. je vzpomínán především jako zakladatel nejstarší univerzity na sever od Alp, mučedník Jan Hus jako její profesor a ve škole je žákům neustále připomínána osobnost Jana Ámose Komenského, učitele národů. Tyto představy o tradici vysoce kulturního národa vycházejí z radikální politizace kultury v 19. století, obecně řečeno, Češi konstruují obraz sebe sama jako vzdělaného národa specifickým čtením své historie, při kterém zdůrazňují těsnou vazbu mezi politikou a kulturou (tamtéž, s. 88). „Toto čtení moderní historie naznačuje, že Češi jsou kulturním národem, neboť kultura u nich hraje politickou roli“ (tamtéž, s. 89). Podobně jako kultura je pak vyzdvihována i tradice demokracie. I když mezi dvěma světovými válkami bylo Československo opravdu jedinou zemí ve střední Evropě s demokratickým politickým systémem, demokratická forma vlády skončila v roce 1938 Mnichovskou dohodou a období mezi koncem druhé světové války a komunistickým převratem v roce 1948 také není všeobecně vnímáno jako plně demokratické. Československo se tedy těšilo demokratickému systému nanejvýše třicet let, zatímco totalitní formu vlády mělo po dobu celých šestačtyřiceti let. Jsou to však demokratické hodnoty a tradice, které jsou neustále připomínány a potvrzovány, nikoli totalitarismus (tamtéž, s. 85).

1.2 Jak média konstruují realitu

Otázkou, zda je svět kolem nás objektivně daná realita nebo zda je tato „realita“ pouze odrazem našeho subjektivního vidění světa, se lidé zabývají od nepaměti.² Možnosti a hranice lidského poznání zajímají již po století především filosofové, v této kapitole ovšem pojímám dané téma z hlediska teorie sociálního konstruktivismu, přičemž vycházím zejména z knihy *Sociální konstrukce reality* Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna. Toto dílo významným způsobem formující

² Jako příklad uveďme platónský idealismus. Podle Platóna (427–347 př. n. l.) nemůžeme nikdy poznat pravý svět, svět prvotních idejí, ale pouze svět druhotný, odvozený. Ideje existují na člověku nezávisle, zatímco člověk vnímá smysly pouze jejich „stíny“, nebo „zrcadlové odrazy“. Platón přirovnává náš život k životu v jeskyni. Podle něj jsme vězni našich smyslů, které nás omezují v poznání pravé podstaty světa, obrazně řečeno nám smysly brání vyjít z jeskyně, abychom mohli začít vnímat více než pouhé stíny. (Tretera, 2006, 83-87)

sociálně-konstruktivistické myšlení zakládá na představě, že sociální realita není jedinci objektivně předložena jako fakt, nýbrž je neustále konstruována v procesu sociální interakce a komunikace. Obdobný pohled na sociální skutečnost můžeme nezávisle najít i v díle antropologa a sociálního psychologa Williama I. Thomase, který již ve 30. letech 20. století upozornil jako jeden z prvních na důležitost „definice situace“ pro konečné vnímání vyvstalé situace jedincem. Thomas se proslavil tvrzením: „Jestliže je určitá situace lidmi definována jako reálná, je reálná i ve svých důsledcích,“ které je nyní známo pod pojmem Thomasův teorém (Reifová, 2004, s. 262). V první části této teoretické kapitoly se budu věnovat především výkladu sociálního konstruktivismu z pohledu sociologie, v druhé části pak nahlédnu na danou problematiku skrze prizma mediálních studií; od takového postupu si slibuji lepší pochopení významnosti role, jakou hrají média při utváření našeho pohledu na svět.

1.2.1 Sociální konstrukce reality

Kromě filosofie se vztahy mezi společností a poznáním zabývá také sociologie vědění. Významné postavení v jejím rámci zaujímá teorie sociální konstrukce reality, jejíž klíčové pojmy „realita“ a „vědění“ se nejenže často objevují v naší každodenní mluvě, ale zároveň se k nim váže dlouhá historie diskuzí o jejich významu (Berger; Luckmann, 1999, s. 9). Jak konstatují Berger a Luckmann, každý člověk považuje svou realitu a své vědění za něco daného, musíme si však uvědomit, že oba tyto termíny jsou vázány na sociální kontext, a tak zákonitě dochází k situaci, že různí lidé považují za dané naprosto odlišné reality. V jedné společnosti může být například pojem „svoboda“ pokládán za samozřejmý, zatímco jiná společnost tento pojem vůbec nemusí považovat za součást své reality (tamtéž, s. 10). Řečeno jinými slovy, realita je vytvářena sociálně a je, stejně tak jako vědění, sociálně relativním pojmem. „Sociálně konstruovaná fakta jsou reálná v tom smyslu, že jsou intersubjektivní, existují nezávisle na pozorovateli a přetrvávají v čase, avšak jejich reálnost závisí a je neustále udržována reflexivním přijímáním této samotné reality“ (Reifová, 2004, s. 278). Vědění je kontinuálně rozvíjeno, předáváno a udržováno v sociálních situacích a ve společnosti dochází nepřetržitě k procesům, během nichž začínají být určité soubory vědění najednou považovány za samozřejmou realitu. Tyto procesy má za úkol analyzovat sociologie vědění (tamtéž, s. 10-11), jejíž ústřední otázka by mohla být formulována

takto: „Jak je možné, že subjektivní významy se stávají objektivními skutečnostmi?“ (Berger; Luckmann, 1999, s. 24)

Proces, při němž externalizované³ produkty lidské činnosti nabývají objektivní povahu, se nazývá objektivizace a pro jeho průběh má velký význam lidské vyjadřování. Díky schopnosti vyjadřovat se můžeme s ostatními lidmi sdílet naše subjektivní postoje, vzorce, či modely chování, které se v další fázi vytváření reality postupně stávají normami sociálními. Každodenní realita je naplněna těmito objektivizacemi, které zpětně existenci reality umožňují. „Zcela výjimečným a velmi důležitým produktem objektivizace je pak označování (signification) neboli lidské vytváření znaků“ (tamtéž, s. 40). Lidmi vytvořené znakové systémy se od ostatních objektivizací liší svým zřetelným záměrem sloužit jako odkaz na subjektivní významy a zároveň jsou objektivně dostupné mimo subjektivní rámec „tady a teď“, což z nich činí nejmocnější nositele významu (tamtéž, s. 41). Znaky mohou zajistit přenášení významu z jedné generace do druhé, umožňují šířit kulturní vzorce napříč časem a prostorem, jejich prostřednictvím můžeme odkazovat na skutečnosti minulé a znovu je zpřítomňovat. Existence znakových systémů je nezbytnou podmínkou pro fungování jakéhokoli lidského společenství, přičemž nejdůležitějším znakovým systémem, který v současnosti sdílíme s ostatními členy společnosti a díky kterému se orientujeme v realitě každodenního života, je jazyk. V souladu s teorií sociální konstrukce reality jazyk nejenže zobrazuje a vyjadřuje svět kolem nás, ale také ho spoluutváří, je nástrojem sociální komunikace i konstituce sociálního života. Žádný objekt nenesé význam a priori, ale je mu přisuzován teprve v komunikačním procesu, což znamená, že sociální aktéři jsou spoluvůrci významů a podle toho, jaké významy objektům a událostem přiřkládají, mění povahu sociální skutečnosti – konstruují sociální realitu. Zatímco však člověk produkuje svůj sociální svět, okamžitě zapomíná, že se jedná o jeho vlastní sociální konstrukt a chová se k němu jako k objektivní realitě. Dochází tak k situaci, kdy jsou určité lidské činnosti, stejně jako způsoby komunikace a vybrané významy sdělení, v rámci společnosti často opakovány; tato jednání a společenské vztahy, jenž jsou většinou členů společnosti obecně praktikovány, schvalovány a

³ Externalizace je dle Bergera a Luckmanna jeden ze tří hlavních procesů, který vede k sociálnímu konstruování reality. K externalizaci dochází při střetu jedince s různými realitami a zahrnuje veškeré činnosti, kterými se člověk projevuje ve vztahu ke svému okolí, a pomocí nichž tak vytváří svůj blízký svět. Dalšími dvěma procesy sociální konstrukce reality jsou objektivizace a internalizace (Berger; Luckmann, 1999).

předávány, nazýváme institucemi a jejich vznik přisuzujeme konsenzuálnímu přesvědčení a sjednávání praktik (Berger; Luckmann, 1999, s. 56-58; Reifová, 2004, s. 278). Instituce předem stanovují to, co se později stane ustálenými a všeobecně přijímanými sociálními normami a vzorci chování, jejich úkolem je nastolovat sociální řád a řídit chování jedinců jakožto členů společnosti. Ve své podstatě nejsou instituce nic jiného než nástroje sociální kontroly, jejichž součástí jsou mimo jiné také podpůrné kontrolní mechanismy, které mohou instituce využít v případě, že jejich autorita selže. Instituce zajišťují správný chod každého lidského společenství, a proto je každá kultura tvořena velkým množstvím různých institucí, z nichž každá má své dějiny; tj. utváří se v čase a je vázána na specifický kulturní kontext. Vzhledem k tomu, že mezi jednu z nejvýznamnějších institucí vyspělých států dnes patří také masová média, v následující podkapitole se budu zabývat mediální komunikací a jejím vlivem na konstruování sociální reality.

1.2.2 Mediální konstrukce reality

Chceme-li plně porozumět procesu mediální komunikace a jednání masových médií, musíme k této problematice přistupovat s nějakou sdílenou představou o tom, co je podstatou procesu sociální komunikace obecně. V této práci vycházím z tzv. kulturního modelu komunikace, který nevnímá komunikaci pouze jako přenos sdělení od zdroje k příjemci,⁴ nýbrž jako proces začleňování se do společné kultury a jejího průběžného spoluvytváření (Jirák; Köpplová, 2007, s. 46-47). Podle kulturního modelu je komunikace součástí složitého kulturního řetězce – tím, že na jedné straně nabízíme různá sdělení a na straně druhé sdělení vyhledáváme, vytváříme společnou kulturu a podílíme se na budování vazeb, které drží naše společenství pohromadě. Tato sdílená kultura nás pak obklopuje a stává se základnou, ze které vychází každý konkrétní komunikační akt, komunikace tedy není pouhým přenosem závislým na rozhodnutí jednotlivce a jeho úmyslech, ale také odkazem na kulturní prostředí, ze kterého vychází (tamtéž). Dle britského literárního vědce Raymonda Williamse

⁴ Jako přenos sdělení od zdroje k příjemci chápe proces komunikace tzv. přenosový model komunikace. Tento nejběžnější pohled na sociální komunikaci vychází z předpokladu, že pokud někdo pojme úmysl někomu něco sdělit, automaticky dosáhne svého cíle, pokud dostatečně ovládá komunikační prostředky a přejí mu dané okolnosti (Jirák; Köpplová, 2007, s. 46-47).

představuje kultura prostředí, ze kterého jedinec čerpá návody k interpretaci podnětů a na základě kterého předznamenává významy, jež bude přikládat své vlastní zkušenosti. Kultura je ve své podstatě systémem významů, představ, idejí, hodnot, soudů a přesvědčení sdílených členy určité společnosti, jinými slovy sdílenou sociální konstrukcí, kterou popisují ve své knize *Sociální konstrukce reality* Berger a Luckmann (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 51; Soukup, 2009, s. 32, 47). Teorie sociálně podmíněného konstruování reality přinesla do mediálních studií zcela nové otázky a témata, v rámci nichž vyvstala snaha určit faktory, jež předurčují podobu a dynamiku platné sociální konstrukce. Spolu s různými teoriemi pak vznikly různé výklady této problematiky. Feministická teorie zdůrazňuje skutečnost, že média nabízejí převážně patriarchální obraz světa, politická ekonomie médií zase poukazuje na moc, kterou mohou prostřednictvím médií prosazovat jejich vlastníci (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 166). Co však mají tyto různé trendy v uvažování o médiích společné, je představa, že „mezilidská komunikace je založena na odkazování k významům symbolů, tedy ke světu, který je konstruován v dané společnosti jako společné pojetí reality“ (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 165). Tato představa platí pro jakoukoli mezilidskou komunikaci, tedy i pro komunikaci mediální, což znamená, že se média do značné míry na konstruování sociální reality podílejí, a jsou tak schopna definovat společensky platné významy. V této práci vycházím z předpokladu, že se jedinci, kteří mají přístup do médií (v tomto případě konkrétně komentátoři celostátních deníků), také stávají spoluvůrci konstrukce sociální reality a prostřednictvím svých komentářů získávají možnost utvářet společenské hodnoty a významy.

Dalším pojmem, který těsně souvisí s konceptem sociální konstrukce reality, je pojem ideologie. Nesa hned několik významů, pro tuto práci je nejpříhodnější definice: „Je (ideologie – pozn. autorky) souborem postojů, názorů, významů a hodnot, které představují určitý pohled na svět a na mocenské vztahy mezi lidmi, skupinami, národy, popřípadě státy“ (Burton; Jiráček, 2003, s. 298). Ideologie v sociologii vědění odkazuje k abstraktním a myšleným souborům představ, které slouží k tomu, aby potvrdzovaly dominující společenské uspořádání, nabízely ho jako přirozený „stav věcí“ a zároveň ho tak legitimizovaly (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 51). Předpokládáme-li, že každá kultura/společnost má vykazovat jistou míru soudržnosti, musí v ní převládat nějaká ideologie, která bude určovat pohled členů dané kultury/společnosti na svět. V průmyslově rozvinutých kapitalistických společnostech jsou masová média hlavními zdroji a šířiteli této převládající ideologie, jelikož nám nabízejí velký počet hodnotově

zaměřených sdělení a s ohledem na skutečnost, že v jedné chvíli a jedné společnosti může vedle sebe existovat ideologií více, pak média jen zřídka podporují pouze jednu ideologii, nýbrž jich šíří hned několik současně (Burton; Jiráček, 2003, s. 299-300). Taková mediální sdělení, která odpovídají ideologiím platným v dané společnosti, pak považujeme za reprezentace reality. „Reprezentací se v mediálních studiích rozumí proces, jímž jsou abstraktním pojmům dávány konkrétní podoby“ (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 140-141), reprezentace jsou výklady světa, které považujeme za samozřejmé, ba dokonce přirozené. Podle *Slovníku mediální komunikace* můžeme reprezentaci reality chápat také jako „způsob uchopování společnosti prostřednictvím znakového systému (kódu), zejména pomocí přirozeného jazyka“ (Reifová et al., 2004, s. 211-212). Při procesu mediální reprezentace reality dochází k přenesení něčeho minulého nebo nepřítomného do přítomnosti, tedy k re-representování neboli znovupředvedení. V důsledku tohoto procesu je za pomoci výrazových prostředků realitě dodáván význam a prostřednictvím reprezentačního kódu a jeho znaků jsou vytvářeny (konstruovány) různé verze uchopené skutečnosti. Proces reprezentace reality tedy úzce souvisí s konceptem sociální konstrukce reality (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 141; Reifová et al., 2004, s. 212). V epistemologii médií a v sémiotice je reprezentace reality chápána jako mechanismus produkování významu, který je založen na vztahu mezi předmětem, konceptem a znakem, přičemž velmi důležitý prvek v procesu reprezentace reality představuje znakový systém (kód), neboť skrze něj můžeme o skutečnosti mluvit s ostatními lidmi. Podle toho, jak je skutečnost znakem zprostředkována, rozděluje jeden z hlavních představitelů kulturních studií Stuart Hall tři teorie reprezentace reality, z nichž jsou pro nás relevantní zejména teorie konstrukcionistická, která poukazuje na to, že „nezprostředkovaný přístup k holé skutečnosti není možný a že se vždy setkáváme s realitou organizovanou kódem,“ a teorie intencionální, dle které význam sdělení závisí na přímém záměru mluvčího (Reifová et al., 2004, s. 212-213).⁵ Ať už se v médiích nabízejí jakékoli významy, mohou i nemusí být tyto významy záměrné (Burton; Jiráček, 2003, s. 290). Není vhodné podlehnout důvěřivosti a domnívat se, že veškerá mediální sdělení se v novinách, časopisech, rádiu nebo televizi objevují zcela nahodile z čisté potřeby informovat o závažných a aktuálních problémech bez jakékoli individuální intence autora nebo vlastníka média, na druhé straně se ale

⁵ Třetí, reflexivní, teorie má základ v antice a podle ní jsou významy uloženy ve věcech samých, jazyk ani jiný znakový systém je neprodukuje, pouze odráží na principu zrcadla (Reifová et al., 2004, s. 213).

musíme bránit představě, že média se nás snaží absolutně ovládnout prostřednictvím předávání zkreslených svědectví a stereotypů.

Ze sémiotického hlediska je „každé mediální sdělení textem, který je možné přečíst“ (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 137). Důraz na text a na způsoby, jakými jsou v něm organizovány významy, kladli především představitelé birminhamské školy kulturních studií,⁶ mezi které patří již výše zmíněný Stuart Hall. Dle birminhamské školy je každý text obohacen o kontextuální a ideologickou rovinu a nabývá různých významů skrze znaky, jejichž čtení závisí na sociokulturním kontextu, který ovlivňuje autora textu, stejně tak jako jeho příjemce. Hall nazývá toto přidělování různých významů zvolenému textu procesem kódování – encoding (sdělení zakóduje podavatel) a dekódování – decoding (sdělení interpretuje adresát) (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 108). S ohledem na procesy kódování a dekódování pak Hall poukazuje na skutečnost, že mediovaná sdělení jsou již od začátku vytvářena s ohledem na potenciálního příjemce neboli, že v každém textu jsou obsažené prvky, které mají signalizovat žádoucí interpretaci, takovou, jakou si ji představoval sám autor. Podle Halla je příjem sdělení aktivní proces a text není příjemcem pouze přijímán, nýbrž také interpretován, přičemž jedna z interpretací je vždy vědomě nebo nevědomě podporována samotným autorem textu – takovou interpretaci Hall označuje jako „preferované čtení“ (tamtéž). Ačkoliv preferované čtení může autor do textu promítat, aniž by si toho byl vědom, nezdá se, že dochází k situaci, kdy je do mediálních obsahů preferované čtení vkládáno s intencí autora, se záměrem ovlivnit nahlížení publika na danou problematiku nebo událost určitým způsobem. Masová média a ti, kteří se podílejí na jejich tvorbě, tedy mají možnost ovlivňovat názory, postoje a hodnoty členů společnosti a přispívat k sociálnímu konstruování reality. „Způsob, jakým je sdělení v určitém mediovaném textu zpracováno, může vést k tomu, že příjemce si z nabízených možných poselství vybere jedno, a tím i jeden z nabízených významů“ (Burton; Jiráček, 2003, s. 291).

⁶ Za birminhamskou školu označujeme přístup k médiím, který prosazoval Stuart Hall a jeho spolupracovníci, kteří se podíleli na rozvoji činnosti Centra pro současná kulturní studia birminhamské univerzity založeného v roce 1964. Toto centrum sehrálo klíčovou roli v rozvoji kulturních studií, v duchu kritické sociální vědy pojmají představitelé této školy média především jako ideologické instituce a věnují se vztahu médií a populární kultury (Jiráček; Köpplová, 2007, s. 107-108).

1.3 Mediální (re)konstrukce kolektivní paměti

Jak jsem uvedla v předchozí kapitole, masová média jsou mocným nástrojem konstruování společenských významů a hodnot. V této kapitole se zabývám tématem, jak média při konstruování sociální reality pracují s fenoménem paměti, konkrétně paměti kolektivní. Vycházejíc z díla jednoho z největších teoretiků sociologie paměti Maurice Halbwachse, se pokouším odhalit způsoby, jimiž se média, coby zprostředkovatelé sociální komunikace, na konstrukci a rekonstrukci kolektivní paměti podílejí, a ovlivňují tak nejen naše představy o národní minulosti, ale také úvahy o přítomnosti a budoucnosti. I v rámci dnešní vyspělé společnosti, pro kterou je charakteristická především orientace na budoucnost a inovaci, hraje minulost uložená v kolektivní paměti společenství významnou sociální roli. Jednotlivé interpretace historie mohou sloužit jako klíč k uchopení současnosti a z nich vycházející kolektivní paměť představuje nástroj, jenž nám pomáhá zorientovat se v tom, kdo jsme; jací jsme; proč jsme takoví; a kam směřujeme.

1.3.1 Kolektivní paměť

Fenomén paměti fascinuje již po dlouhou dobu humanitní a společenské vědce, ale až do druhé poloviny 20. století byla paměť zkoumána především z hlediska jedince jako jeho „specifická schopnost uchovávat ve vědomí minulé události, vjemy a zkušenosti“ (Šubrt; Pfeiferová, 2010b, s. 9). Teprve zájem sociologie o paměť, coby žitou nebo přenesenou zkušenost, upozornil na nutnost zabývat se tímto fenoménem také s ohledem na širší společenský rámec. Podnět k výzkumné orientaci na téma paměti přinesly zejména události, které stály za velkými politickými, ekonomickými i sociálními změnami 20. století, a spolu s nimi potřeba přehodnotit sdílené představy o minulosti. Diskuze vztahující se k otázce paměti jsou reflexemi soudobého stavu evropské kultury, transformačních procesů ve střední a východní Evropě, problému hledání identity a v neposlední řadě vychází z nutnosti reagovat na vznik nových médií (tamtéž, s. 10).

O výše zmíněné problémy se zajímá historická sociologie,⁷ předmětem jejíhož zájmu je zejména historické vědomí. To je chápáno nejen jako „soubor znalostí, dojmů a představ o minulosti, nýbrž především jako vědomí určitých souvislostí (resp. kontinuity, diskontinuity a změny) mezi minulostí (ukládánou do kolektivní paměti), přítomností a budoucností; jako vědomí, které spoluvytváří postoje lidí k současnosti a budoucnosti“ (Šubrt; Pfeiferová, 2010a, s. 21). V soudobé sociologii je problematika historického vědomí nahlížena nejčastěji prizmatem teorie kolektivní paměti, u jejíhož počátku stál francouzský sociolog Maurice Halbwachs a kterou v posledních desetiletích rozvíjeli zejména francouzští autoři Jacques Le Goff, Gérard Namer, Pierre Nora aj. (Šubrt; 2010, s. 7) Samotný Halbwachs věnoval tématu paměti hned několik prací, přičemž pojem kolektivní paměť použil poprvé koncem třicátých let v článku nazvaném *Kolektivní paměť hudebníků*. Koncept kolektivní paměti, který je jádrem i jeho dalších spisů, nese stopy vlivu Halbwachsových významných učitelů; prvním z nich je Henri Bergson, který pokládá paměť za předpoklad vědomí, trvání a času, druhým je Émil Durkheim, jehož sociologismus využívá pojmů „kolektivní vědomí“ a „kolektivní představa“ (Šubrt; Pfeiferová, 2010b, s. 11-12).

Pro Halbwachsovo teoretické dílo má kardinální význam teze o sociální podmíněnosti paměti. Lidská paměť může podle tohoto autora existovat jen díky skutečnosti, že existuje paměť kolektivní, která se formuje, funguje a reprodukuje v určitých sociálních rámcích. V těchto rámcích, které jsou kolektivně vytvářeny lidmi žijícími ve společnosti, jsou zařazeny a zpracovávány veškeré naše vzpomínky a na jejich základě se určuje, na co a jakým způsobem budeme vzpomínat (tamtéž, s. 13). Každého jedince obklopuje kolektivní čas, prostor a historie, což jsou svým způsobem člověkem uměle vytvořená prostředí (produkty sociální konstrukce reality), které se stávají orientačními body, k nimž jedinec vztahuje své vzpomínky (Halbwachs, 2009, s. 102). „Kolektivní paměť se vždy opírá o skupinu ohraničenou v čase a prostoru“ (tamtéž, s. 130). Ačkoliv Halbwachs rozlišuje mezi individuální a kolektivní pamětí, je pro něj i individuální paměť sociálním fenoménem, který má původ v myšlení skupiny, komunikaci a interakci, v jejichž rámcích vzpomínky probíhají. Když vzpomínáme, neustále se identifikujeme se skupinou, jejímiž jsme členy a při rekonstruování

⁷ Historická sociologie je obor vycházející z předpokladu, že obecným předmětem sociologie je historická, časoprostorově determinovaná sociální realita. Historická sociologie se zaměřuje především na dlouhodobé sociální procesy a na analýzu rozdílů a podobností různých dějinných období, přičemž zahrnuje také řadu dílčích specifických výzkumných oblastí, k nimž patří mimo jiné tematika kolektivní paměti. (Maříková; Petrusek; Vodáková, 1996)

minulosti vycházíme z kolektivních vzpomínek dané skupiny (Šubrt; Pfeiferová, 2010b, s. 14). Na průběh našeho myšlení má velký vliv sociální prostředí, do něhož jsme začleněni. Často se stává, že si přisuzujeme myšlenky, úvahy a pocity, které nám vnukla naše skupina, aniž bychom byli schopni rozeznat, zda jsme jejich autory my, nebo někdo jiný. „Kolik lidí dokáže být natolik kritických, aby poznali ve svém myšlení přítomnost druhých?“ (Halbwachs, 2009, s. 86) Individuální a kolektivní paměť od sebe zkrátka nelze rozdělit, naše vzpomínky jsou deformovány názory ostatních členů společnosti, vždy v sobě neseme určitý počet různých lidí. Není bezpodmínečně nutné, abychom byli u vzpomínaných událostí fyzicky přítomni, jelikož si je můžeme vybavit skrze kolektivní paměť skupiny, stejně tak jako se naše vzpomínky na zcela osobní chvíle a události mohou stát kolektivními. „Ve skutečnosti totiž nikdy nejsme sami“ (tamtéž, s. 51).

Ačkoliv se kolektivní paměť opírá o prožitou minulost, nesmíme ji zaměňovat s historií. Historie dle Halbwachse začíná tam, kde zaniká nebo se rozkládá sociální paměť, když již neexistují jedinci, kteří by se na minulé události podíleli nebo nesli její přímé důsledky. Kolektivní paměť je souvislý proud myšlení, který z minulosti uchovává jen to, co je doposud schopno žít ve vědomí skupiny a má význam pro její současnou existenci, historie naopak líčí minulost jako soubor na skupinách nezávislých událostí, rozkládá minulost na ohraničené celky a pitvá se v podrobnostech faktů (tamtéž, s. 126). Kolektivní paměť klade důraz na podobnost a kontinuitu a zároveň se snaží zdůrazňovat vlastní odlišnost vůči okolí, upozorňovat na jedinečnost skupiny, jíž náleží, historie vnímá především diference a diskontinuitu a veškeré minulé děje pokládá za stejně důležité (Šubrt; Pfeiferová, 2010b, s. 16-17). Historie je jednotná a můžeme říct, že je pouze jedna, historik chce být totiž objektivní a nestranný, kolektivních pamětí je však více, nejen jdoucích po sobě v čase, ale existujících vedle sebe současně. Můžeme spočítat tolik kolektivních pamětí, kolik je skupin.

Dalším předpokladem pro koncept kolektivní paměti je představa, že kolektivní život je zdrojem nejen samotných vzpomínek, ale i pojmů, v nichž se tyto vzpomínky ztělesňují. Z hlediska skupiny zajišťuje kolektivní paměť distribuci vědění (mimo jiné pojmů a významů) mezi její jednotlivé členy. Aby kolektivní paměť sloužila ve prospěch určité skupiny, funguje selektivně, což znamená, že se v daném okamžiku opírá jen o ty vzpomínky a výklady minulosti, které vedou k legitimizaci aktuální interpretace minulosti a upevňování skupinové/kolektivní identity. Dochází k neustálému přepracovávání reprezentací vzpomínek a obrazu minulosti tak, aby

výsledná podoba kolektivní paměti odpovídala požadavkům přítomnosti. V žádné paměti není minulost udržována ve své nezprostředkované prosté podobě, nýbrž v takové podobě, v jaké ji daná společnost v konkrétním čase a sociálním rámci zachytila (Šubrt; Pfeiferová, 2010a, s. 28). Nové události či společenské změny s sebou přinášejí také nové interpretace minulých událostí a nutnou restrukturalizaci minulosti. K takové situaci došlo například v souvislosti s porážkou totalitního režimu v Československu v roce 1989, kdy bylo třeba nastolit a současně legitimizovat nový řád; redefinovat, co by mělo být uchováno v našich vzpomínkách a naopak, co by mělo být kolektivně zapomenuto. Nástrojem rekonstrukce kolektivní paměti jsou v souladu s Halbwachsovou teorií sociální rámce, které jsou zároveň samy schopny re-aktualizace, přičemž „nejdůležitějším sociálním rámcem je pravděpodobně jazyk“ (tamtéž, s. 29). Podle Halbwachse neexistuje vzpomínka, které by neodpovídala slova a zároveň neexistuje slovo, které by v nás nevyvolalo žádnou vzpomínku (Halbwachs, 1994, s. 279 In Šubrt; Pfeiferová, 2010b, s. 15). Jazyková komunikace umožňuje výměnu a oběh vzpomínek ve skupině a také jejich lokalizaci v kolektivní paměti, jazyk nám umožňuje sdílet naše vzpomínky s ostatními a jeho prostřednictvím můžeme určitým událostem přidělovat významy, které budou předurčovat myšlení a podobu vzpomínek jedinců dané skupiny.

1.3.2 Média a (re)konstrukce kolektivní paměti

Významným zprostředkovatelem jazykové komunikace jsou v dnešní době masová média, a proto je musíme pokládat za jednoho ze spolutvůrců kolektivní paměti. Média jsou nositeli společného sdíleného vědění skupiny (národa), přicházejí s výklady národní minulosti, zobrazují a reprezentují události národních dějin, a stávají se tak určitým druhem paměti národa. Pro mnoho lidí dnes média představují výhradní zdroj získávání informací o kolektivní minulosti, jejichž prostřednictvím jsou vedeni nejen k tomu, na co mají vzpomínat,⁸ ale také jakým způsobem; minulost se stává oporou pro

⁸ Hypotézu mediálních studií, podle které média určují, o čem budou jejich příjemci přemýšlet, označujeme pojmem agenda setting. Agenda setting neboli nastolování agendy je proces prosazování určitých témat do veřejného diskurzu a současně vylučování témat jiných. V mediálních studiích je agenda setting hypotézou o účinku médií na obsah veřejného mínění, podle níž jsou média schopná určovat pořadí důležitosti událostí a témat, jež tvoří součást veřejného prostoru. Pojem agenda setting poprvé použil v roce 1972 Maxwell E. McCombs a Donald L. Shaw v článku *The agenda-setting function of the mass media* (Reifová, 2004, s. 16).

současné status quo a národní identitu. Skutečnost, že se média významně spolupodílejí na životě jedince i společnosti je vcelku nezpochybnitelná, avšak stále nepanuje shoda v tom, čím nás vlastně média ovlivňují a jaké povahy je toto jejich působení. Podstatné je, že média musíme vždy zkoumat v daném společenském kontextu a jejich podíl na stavu a vývoji společnosti nemůžeme nikdy zcela izolovat, neboť jsou významnou společenskou institucí provázanou s institucemi dalšími (Jirák; Köpplová, 2007, s. 151-152).

Úvahy o tom, jaké účinky mají média na své uživatele, se v nejrůznějších podobách objevují již od vzniku knihtisku v 15. století, přičemž nejlépe se vývoj těchto představ sleduje rozborem tendencí omezit projevy mediální komunikace, nebo naopak rozborem argumentací spojených se snahami o úplnou nezávislost a svobodu médií; oba tyto postoje totiž vycházejí z představy, že média jsou mocná a schopná šířit mezi uživatele myšlenky, které by mohly ovlivnit jejich hodnotovou orientaci a postoje (tamtéž, s. 154). Od původní představy, že vztah mezi médii a uživateli funguje na principu akce – reakce tedy, že média mají bezmeznou moc a mediální publikum je vůči nim zcela bezbranné (tzv. teorie magické střely, teorie podkožní injekce), se ustoupilo již ve 30. letech 20. století a dnes převládá představa, že média mají spíše dlouhodobý vliv a jejich účinky se vztahují na celou společnost, nikoli pouze na jednotlivce. S ohledem na tuto teorii je pak zkoumána především role, jakou sehrává mediální komunikace v procesech socializace či akulturace, v jejichž průběhu se jedinec zapojuje do společnosti a na základě celé řady vzorů a informací se „učí“, jak se stát jedním z jejích členů. V průběhu socializace přijímá každý z nás sdílené sociální konstrukce, na jejichž základě interpretuje realitu okolního světa (tamtéž, s. 163-164), mediované obsahy tedy mají vliv na naše vnímání ostatních sociálních zkušeností, včetně vnímání minulosti (tamtéž, s. 169). Média (re)konstruují kolektivní paměť skupiny tím, že se podílejí na utváření společných představ o jejich dějinách.

Jak jsem již uvedla výše, v moci médií je ovlivňovat hodnotový svět svých příjemců a reprezentovat realitu na základě přiřkládání významu pouze vybraným tématům, událostem či osobám. Média se řídí svými vlastními pravidly, zkreslují, zadržují, nebo naopak neadekvátně doplňují a usouvztažňují některé informace, pravidelně opakují a vyzdvihují určitá témata, zatímco jiné zamlčují; konstruují mediální realitu a ve společnosti snadno dochází k ustálení představy, že tato „realita“ odpovídá skutečnosti, že je jejím přímým odrazem (Jirák; Köpplová, 2007, s. 124; Reifová, 2004, s. 127). Mediální publikum si není vědomo toho, že obraz světa

zprostředkovaný médií je pouhou sociální konstrukcí, a přijímá tak interpretace, které mu média předkládají, za své a na základě těchto zkrácených reprezentací reality pak sestavuje žebříček svých hodnot. Tyto hodnoty přitom často neodpovídají hodnotám, které jsou platné pro současný stav dané společnosti, ale odkazují na dávno vykonstruované stereotypy⁹ a mýty.¹⁰ Nositelem těchto mýtů je kolektivní paměť, která jejich prostřednictvím obnovuje dědictví minulosti a pospolitost skupiny; zasazováním obrazů a fragmentů z minulosti do nových kontextů zajišťuje stálost a platnost skupinových reprezentací. Ačkoliv v každé skupině dochází v průběhu její existence k malým či větším změnám, svou identitu udržuje vzpomínáním na minulost, jelikož přemýšlením o své minulosti členové skupiny pocítují sounáležitost s ostatními členy a uvědomují si svou skupinovou výjimečnost. I média se proto opírají o minulost, když chtějí legitimizovat nebo posílit řád přítomnosti, ožívují staré mýty, vytěsňují nepříjemné zkušenosti a zážitky, přepisují historické události aj.; (re)konstruují kolektivní paměť skupiny (Šubr; Pfeiferová, 2010a, s. 20). Stereotypy a mýty ale samozřejmě nejsou jedinými nástroji, pomocí nichž média ovlivňují kolektivní paměť národa. Jedním z hlavních prostředků sociální konstrukce reality je již samotný selektivní charakter mediálních obsahů. Tím, že si média vybírají, o kterých tématech budou pojednávat a k jakým událostem se budou vyjadřovat, automaticky přikládají těmto tématům a událostem význam, a upřednostňují je tak před tématy jinými. Výsledkem této praktiky je nabývání dojmu mediálního publika, že medializovaná témata a události jsou opravdu důležitá a mají pro ně, jako pro členy skupiny, určitý význam. Pokud média referují o konkrétní historické události našich dějin častěji než o události jiné, snadno jako členové skupiny, v tomto případě národa, uvěříme, že tato

⁹ „Stereotypem se rozumí sociální klasifikace určitých skupin a jejich reprezentace pomocí zjednodušujících, neověřitelných, zobecňujících znaků, jež výslovně (explicitně) či nepřímo (implicitně) představují soubor hodnot, soudů a předpokladů týkajících se chování takových skupin, jejich vlastností, minulosti a vývoje.“ Pomocí stereotypů si vytváříme zjednodušené konstrukce, které nám pomáhají snadněji se orientovat ve světě, zároveň jsou však stereotypy zdrojem utváření předsudků a reprezentují mocenské vztahy, napětí a konflikty ve společnosti (Jirák; Köpplová, 2007, s. 145).

¹⁰ Mýtus je v původním slova smyslu symbolickým vyprávěním, které se v rámci jedné kultury přenáší v procesu komunikace a slouží jako zdroj odpovědí na základní existenciální otázky týkající se zrození, smrti, smyslu života, řádu dané kultury aj. Jedním z nejvýznamnějších analytiků mýtů byl francouzský antropolog Claude Lévy-Strauss, v mediálních a kulturálních studiích je však využíváno spíše neantropologické pojetí mýtu podle Rolanda Barthes. Barthesovo pojetí mýtu je sémiotické povahy a mýtus je dle tohoto pojetí chápán jako synonymum ideologie. Na rozdíl od Lévy-Strausse nevychází Barthes z představy, že mýty tu byly odjakživa, podle něj jsou vytvářeny společenskými institucemi, mimo jiné i médií, za účelem legitimizování mocenských vztahů. Kapitalistická společnost vytvořila celou mytologii, aby obhájila svou existenci (Reifová, 2004, s. 157).

událost hraje v našich národních dějinách významnou roli. Výběr témat je pak nadále posilován jejich častým opakováním, při němž dochází k tendenci příjemců akceptovat a uvěřit opakovanému sdělení, aniž by se toto sdělení muselo opírat o skutečnost (Burton; Jirák, 2003, s. 164). „Součástí významu, který média v textech nabízejí, je totiž i sdělení, že mediovaná sdělení jsou přirozeně správná“ (tamtéž, s. 289). V souvislosti se zvýznamňováním určitých témat v médiích si je pak třeba uvědomit, že jistý význam nese i nepřítomnost. Pokud chceme odhalit veškeré významy mediálního sdělení, je třeba v textu hledat také prvky a témata, která jsou nepřítomná nebo skrytá. Nepřítomnost některých témat, typů, skupiny aj. může nabývat dvojího významu: za prvé se může jednat o „aktualizaci“, kdy je nepřítomnost očekávána, a čtenář ji tak sám zaregistruje a zvýrazní, za druhé o „nepřítomnost automatizovanou“, jež je sama o sobě samozřejmá. Druhý příklad představuje například nepřítomnost etnických menšin ve zpravodajství, která pouze dokládá jejich skutečnou relativní nedůležitost pro dominantní skupinu (tamtéž, s. 204).

Dalším postupem pro posilování národní identity skrze mediální formování kolektivní paměti může být používání polarizace „my“ versus „oni“. Prostřednictvím tohoto rozlišení skupina často označuje, které názory jsou správné a které nikoli. Strategie polarizace se podle Teuna A. van Dijka, jednoho ze zakladatelů kritické analýzy diskurzu, odehrává na základě hodnotící struktury, kterou nazývá „ideologický čtverec“. Ten sestává ze čtyř základních principů, pomocí nichž mohou média zdůrazňovat pozitivní vnímání jedné strany a posilovat negativní obraz strany opačné. Mezi tyto postupy patří: 1. zdůrazňování svých dobrých vlastností (činů); 2. zdůrazňování špatných vlastností (činů) protistrany; 3. marginalizace svých špatných vlastností (činů); 4. marginalizace dobrých vlastností (činů) protistrany (Dijk, 2000, s. 267). Dichotomie „my“ versus „oni“ se v médiích často používá k informování o odlišných kulturách, národech nebo etnikách, ale nezdá se, že ji média využívají také k informování o skupině, jejíž hodnoty ohrožují dominantní ideologii společnosti (Trampota, 2006, s. 170). V souvislosti se šířením ideologie a hodnotových poselství upozorňuje van Dijk na existenci diskurzu (Dijk, 2000), přičemž v tradici studia médií můžeme diskurz vnímat jako „text rozšířený o pravidla jeho reprodukce a percepce“ (Trampota, 2006, s. 73), při jehož analýze jde o snahu vysledovat souvztažnost mezi strukturou textu a sociální strukturou, v níž byl text vyprodukován. V širším slova smyslu je na mediální diskurz nahlíženo jako na výsledek ustanovených pravidel, norem, konvencí a praktik, které jsou typické pro tvorbu mediálních sdělení v dané

době. V užším slova smyslu můžeme mediální diskurz chápat jako mediální produkci charakteristickou pro určitý historický a společenský kontext (Reifová, 2004, s. 48). Podle Burtona a Jiráka „odkazuje diskurz k určitému způsobu užívání verbálních i vizuálních kódů při produkci či posilování určitých významů vztahujících se k nějakému předmětu (ten je pak tématem diskurzu)“ (Burton; Jirák, 2003, s. 304). Van Dijk poukazuje na potřebu přistupovat ke studiu diskurzu multidisciplinárně a využívat k jeho výzkumu poznatky lingvistiky, literární vědy, antropologie, sociologie, psychologie a v neposlední řadě mediálních studií (Dijk, 2000, s. 267). Rozdílné kultury a v nich vzniklé ideologie vytvářejí rozdílné diskurzy, které se ale často vztahují ke stejným tématům, za účelem poskytnout jejich příjemcům návod, jak nahlížet na svět a jaký smysl tomuto světu přisuzovat. V potaz je nutné brát také fakt, že mediální diskurzy se často opírají o širší historický rámec a vztahy, pokud tedy chceme porozumět současnému myšlení, musíme se zajímat o původ jednotlivých sdělení a jejich vtaž k myšlení o příslušném tématu v minulosti (tamtéž). Pro tuto práci je téma diskurzu důležité vzhledem k tomu, že mediální diskurz můžeme vnímat jako jednoho z nositelů kolektivní paměti, který určuje významy, jež přikládáme daným historickým událostem a způsoby, jakými je interpretujeme. Pokud zjistíme, jakými prostředky masová média ovlivňují podobu mediálního diskurzu, můžeme zároveň odhalit mechanismy, které média využívají ke konstruování kolektivní paměti národa. Z tohoto důvodu se v empirické části své bakalářské práce opírám o poznatky o mediálním diskurzu, přičemž hlavní inspirací mi je Van Dijkova představa o mediálních textech. Podle tohoto lingvisty a kritického analytika médií nizozemského původu v sobě má každý text zakotven rozložení sociálních vztahů a moci, a proto bychom při jejich ideologické analýze měli vycházet z několika důležitých kroků. Přednostně je podstatné prozkoumat kontext diskurzu včetně motivace autora a jeho příslušnosti k sociálním a zájmovým skupinám, analyzovat, které skupiny, mocenské vztahy a konflikty jsou v diskurzu zahrnuty, dále si všimnout pozitivních a negativních označení týkajících se dichotomie „my“ a „oni“, jelikož takováto polarizace je často základem většiny diskurzů spojených s pozitivní sebereprezentací a negativní reprezentací druhých, pokusit se vyslovit to, co není v textu vyjádřeno přímo, ale pouze pomocí aplikatur a v neposlední řadě prozkoumat všechny formální struktury, které potlačují nebo posilují polarizované názory (Dijk, 2001, s. 61-63 In Trampota, 2006, s. 73).

2. Metodologická část

2.1 Metoda výzkumu – kvalitativní analýza

Vzhledem k vybranému tématu a cíli své bakalářské práce, jsem se rozhodla k analýze mediálních textů využít kvalitativní metodu výzkumu, protože je, dle mého názoru, nejvhodnější technikou pro komplexní postihnutí dané problematiky – rozboru mediální (re)konstrukce kolektivní paměti.

S ohledem na kvalitativní paradigma budu na analyzované novinové komentáře nahlížet jako na určitý druh textu, do kterého se lze „začíst“ a odhalit tak významy, které předkládá svým příjemcům. „Jakýkoliv text lze popsat z hlediska toho, co říká a jak to říká“ (Burton; Jirák, 2002, s. 65). Abychom byli schopni text číst, je třeba se pohybovat ve stejném systému významů (kultuře), ve kterém daný text vznikl, a odhalit principy, na jejichž základě byl příslušný text organizován a strukturován, jelikož právě podoba textu má velký vliv na to, jak je jeho sdělení chápáno (tamtéž, 69). Vybrané texty budu zároveň analyzovat jako jednotky většího celku (mediálního diskurzu), se snahou odhalit v nich skryté metafory, implikace a presupozice, které odráží ideologii naší společnosti a přispívají k ustanovení mocenského řádu (Trampota; Vojtěchovská, 2010, s. 170). Mým cílem bude interpretovat vybrané texty, odkrýt souvislosti a podobnosti v tématech a struktuře zvolených sdělení a na závěr dojít k určité typologii diskurzů, jež odrážejí témata národní minulosti a česká národní identity.

Kvalitativní metoda výzkumu nemá na rozdíl od kvantitativní obsahové analýzy přesně stanovená pravidla, což nám umožňuje nahlédnout díky ní do velkého množství dimenzí daného problému, a odhalit tak pravé významy mediálních sdělení; dojít k novému porozumění. Volný postup a absence pevně vymezených pravidel činí z kvalitativního výzkumu tzv. měkkou metodu výzkumu. Vzhledem ke slabé standardizaci má kvalitativní výzkum poměrně nízkou reliabilitu neboli spolehlivost a stabilitu zjištěných tvrzení v čase, zato se však vyznačuje vysokou validitou, která odpovídá tomu, na kolik opravdu zkoumáme to, co zkoumat chceme. Mezi další znaky kvalitativního výzkumu patří poměrně malý počet zkoumaných dat, ze kterých však získáváme relativně velký počet výsledků a využívání induktivní logiky, čili hledání struktur, pravidelností a významů dat teprve v průběhu výzkumu (Disman, 2002,

s. 286-287). Kvalitativní výzkum nevychází z žádných normativních požadavků, jedná se o alternativní paradigma, jehož cílem je na základě nenumernického šetření interpretovat sociální realitu. Oproti kvantitativnímu výzkumu nemáme na počátku kvalitativní textové analýzy žádné hypotézy, jejichž platnost se chystáme ověřit, jde nám o deskripci a porozumění textu, zodpovězení otázky, proč jsou texty takové, jaké jsou. Zatímco kvantitativní výzkum vychází ze silného pozitivismu, kvantitativní metody výzkumu se opírají především o symbolický interakcionismus, který předpokládá, že veškeré sociální vztahy jsou formovány sociální interakcí na symbolické úrovni (Disman, 2002, s. 294). Z tohoto důvodu budu při textové analýze vybraných komentářů věnovat pozornost symbolům, znakům, kódům a konvencím, které jsou v textech obsaženy.

3. Výzkumná část

3.1 Výběr materiálu – analyzované deníky

Pro účely své práce jsem se rozhodla analyzovat tři celostátní deníky – Hospodářské noviny, Lidové noviny a Mladou frontu DNES. V této kapitole se pokusím každý z nich stručně charakterizovat z hlediska jeho historického vývoje, cílové skupiny čtenářů, vydavatele a orientace na pravo-levém politickém spektru, jelikož všechny tyto aspekty mohou mít vliv na podobu mediovaných textů. Uvedené deníky jsem zvolila zejména na základě jejich poměrně stabilního a dlouhodobého postavení na české mediální scéně. Dalším rozhodujícím faktorem při výběru analyzovaného materiálu pro mě byla také dlouholetá tradice publicistického žánru komentáře ve výše uvedených denících a v neposlední řadě skutečnost, že se všechny tři deníky názorově profilují jako středo-pravicové, lze tedy očekávat, že budou českou národní minulost interpretovat podobným způsobem a budou se podílet na konstruování obdobných diskurzů.

3.1.1 Hospodářské noviny

Titul s názvem Hospodářské noviny vycházel od roku 1957 v týdenním intervalu pod vydavatelstvím RUDÉ PRÁVO, teprve v roce 1990 se z tohoto týdeníku pro ekonomické záležitosti stal deník a jeho vydávání převzala společnost ECONOMIA a.s., která zůstala jeho vlastníkem až do dnešní doby (Benda, 2007, s. 106). Deník vychází od pondělí do pátku, na rozdíl od jiných celostátních deníků, které nabízejí svým čtenářům i sobotní vydání. Hospodářské noviny charakterizuje sám jejich vydavatel jako „deník s důrazem na ekonomiku a politiku v souvislostech“,¹¹ stejně tak i Unie vydavatelů ČR pokládá za jejich přednosti „objektivní zpravodajství, aktuální a vyvážené komentáře, odborné články a analýzy“.¹² Deník si již po několik let udržuje čtenost okolo 200 000,¹³ nedosahuje tedy na vítěznou příčku, coby do počtu čtenářů, ale i přesto zaujímá výsadní postavení na českém tiskovém trhu a současně patří také mezi nejúspěšnější ekonomické deníky v Evropě. Za posledních sedm let získal 4krát ocenění mezinárodní organizace Institute of Management Technology udělované deníkům s nejvyšší variabilitou obsahu.¹⁴ Mezi čtenáři Hospodářských novin převažují muži a 80 % jejich čtenářů je v produktivním věku. Každý druhý čtenář Hospodářských novin je vysokoškolák, měsíční čistá mzda každého čtvrtého čtenáře tohoto deníku přesahuje 30 000 Kč a více jak třetina čtenářů Hospodářských novin pracuje na pozicích s rozhodujícími pravomocemi.¹⁵ Z této statistiky tedy vyplývá, že ačkoliv Hospodářské noviny nejsou nejčtenějším českým deníkem, mohou ovlivňovat podobu české politické a ekonomické scény. Hospodářské noviny se oficiálně nehlásí k žádné politické orientaci, avšak v posledních letech se snaží profilovat jako list se středovým, v otázkách ekonomiky konzervativním pohledem na svět (tamtéž, s. 133).

¹¹ Hospodářské noviny: Deník s důrazem na ekonomiku a politiku v souvislostech. *Economia* [online]. [cit. 2012-04-16]. Dostupné z <<http://economia.ihned.cz/2/obsah-sekce/hospodarske-noviny/>>.

¹² Tištěné tituly: Hospodářské noviny. *Unie vydavatelů ČR* [online]. 2011 [cit. 2012-04-16]. Dostupné z <<http://www.unievydavatelu.cz/default.aspx?section=28&server=1&catalog=2&catitem=552>>.

¹³ Media Projekt. *Median s.r.o.* [online]. [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <<http://www.median.cz/?lang=cs&page=1&sub=8>>.

¹⁴ Hospodářské noviny: Inzerce. *Economia* [online]. 2012 [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <<http://economia.ihned.cz/403/241/file/>>.

¹⁵ Hospodářské noviny: Mediaprojekt. *Economia* [online]. 2011 [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <http://economia.ihned.cz/403/193/file/HN_mediaprojekt.pdf/>.

3.1.2 Lidové noviny

Lidové noviny byly první nově založený titul, který začal vycházet po převratných událostech podzimu 1989. První číslo vyšlo v prosinci 1989 a deník se hlásil k dlouholeté tradici předválečného liberálního listu stejného jména, který vyšel poprvé v roce 1893 v Brně (Benda, 207, s. 105). Lidové noviny se od počátku věnovaly tématům nejen české, ale i zahraniční kultury a politiky, a jelikož mezi jejich přispěvatele v té době patřila řada významných spisovatelů, těšil se deník velké vážnosti čtenářů. Vydávání deníku však bylo v roce 1952 úředně zastaveno a jeho jméno obživila až skupina disidentů, která začala Lidové noviny od roku 1987 vydávat samizdatově. Po sametové revoluci navázaly na tento samizdat již legálně založené noviny a jejich vlastníkem se stala bývalými disidenty založená Společnost pro Lidové noviny, později přejmenovanou na Lidové noviny, a.s. (tamtéž). Deník od svého vzniku vystřídal několik vydavatelů, přičemž v období 1999–2009 byli jeho největšími akcionáři postupně společnost RINGIER a.s., německý koncern Axel Springer AG a společnost PRESSINVEST a.s. ve vlastnictví skupiny Rheinisch-Bergische Verlagsgesellschaft mbH, která je majoritním vlastníkem mediální skupiny MAFRA a.s., pod jejíž střechou vycházejí Lidové noviny dnes. Lidové noviny vycházejí od pondělí do soboty a Unie vydavatelů ČR je charakterizuje jako „deník s kvalitní čtenářskou strukturou z hlediska ekonomické aktivity, příjmu a vzdělání a s rozsáhlým zpravodajstvím“.¹⁶ Lidové noviny svou čteností okolo 220 000¹⁷ jen o něco převyšují Hospodářské noviny, a co se týče jejich čtenářské obce, více 30 % čtenářů žije v domácnosti s měsíčním příjmem, který přesahuje 30 000 Kč, více než 50 % z nich má vysokoškolské nebo středoškolské vzdělání s maturitou a více než 30 % jich žije ve městech s počtem obyvatel nad 100 000.¹⁸ Stejně jako Hospodářské noviny se Lidové noviny považují za nezávislý deník přinášející politicky vyvážené zpravodajství a komentáře, z výzkumů však vyplývá, že nadpoloviční většina jejich čtenářů je pravicově smýšlející.¹⁹

¹⁶ Tištěné tituly: Lidové noviny. *Unie vydavatelů ČR* [online]. 2012 [cit. 2012-04-16]. Dostupné z <<http://www.unievydavatelu.cz/default.aspx?section=28&server=1&catalog=2&catitem=1400>>.

¹⁷ Media Projekt. *Median s.r.o.* [online]. [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <<http://www.median.cz/?lang=cs&page=1&sub=8>>.

¹⁸ Lidové noviny: Deník těch, kteří rozhodují. *Mafra: Pro inzerenty* [online]. 2012 [cit. 2012-04-16].

Dostupné z: <http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A120216_TVE_LN1134.PDF>.

¹⁹ ŠPORKOVÁ, Sylva. Skutečně politicky nezávislé? *Strategie: Marketing* [online]. 8. 11. 2007 [cit. 2012-04-16]. Dostupné z <<http://strategie.e15.cz/zurnal/skutecne-politicky-nezavisle-441616>>.

3.1.3 Mladá fronta DNES

Deník Mladá fronta DNES navázal na titul s názvem Mladá fronta založený v poválečné době roku 1945 skupinou levicově orientovaných intelektuálů, který od začátku 50. let spadal pod Československý svaz mládeže a v roce 1970 se stal oficiálním orgánem Socialistického svazu mládeže (SSM).²⁰ V důsledku pádu komunistického režimu byl v roce 1990 SSM zrušen a jeho nástupnickou organizací se stal Svaz mládeže (SM), který usiloval o to, aby deník Mladá fronta zůstal pod jeho vedením. V té době však již deník prakticky vedli jeho redaktoři a ti se také obrátili na advokátní kancelář Lederer-Zempliner s žádostí o vypracování postupu osamostatnění tohoto titulu. Svého cíle dosáhli 27. července 1990, kdy byla založena společnost M a F a.s. a spolu s ní byl na ministerstvu kultury zaregistrován nový deník Mladá fronta DNES (Benda, 2007, s. 92-93). Společnost M a F a.s. založila o rok později jako jediný zakladatel společnost MaFra a.s. (v roce 1997 přejmenované na MAFRA a.s.), na níž byla převedena vydavatelská práva deníku Mladá fronta DNES (tamtéž, s. 112). V současné době je vydavatelem deníku stále společnost MAFRA a.s., avšak 74 % akcií této společnosti patří německému Rheinisch-Bergische Verlagsgesellschaft mbH, a tak je Mladá fronta DNES stejně jako Lidové noviny kontrolována zahraničním vlastníkem (tamtéž, s. 129). Mladá fronta DNES vychází pravidelně od pondělí do soboty a je nejčtenějším českým „seriózním“ deníkem s čteností okolo 800 000.²¹ Na rozdíl od deníků Hospodářské noviny a Lidové noviny se Mladá fronta DNES orientuje na průměrnějšího čtenáře, „nepřináší pouze vážné informace z politiky a hospodářství. Popisuje i události a věci z nejrůznějších oblastí života.“²² Z hlediska struktury publika je více než 70 % čtenářů Mladé fronty DNES v ekonomicky aktivním věku, přičemž největší skupinu tvoří lidé ve věku 30–39 let, 29 % čtenářů tvoří lidé pocházející z měst, které mají nad 100 000 obyvatel, a vzhledem k tomu, že je Mladá fronta DNES druhým nejčtenějším deníkem na českém trhu, má také největší podíl mezi čtenáři s vysokoškolským titulem.²³ Deník se pokládá za formálně nezávislý a na svých

²⁰ Deník Mladá fronta vznikl z popudu levicových intelektuálů. *Česká televize: ČT24* [online]. 9. 5. 2010 [cit. 2012-04-16]. Dostupné z <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kalendarium/89245-denik-mlada-fronta-vznikl-z-popudu-levicovych-intelektualu/>>.

²¹ Media Projekt. *Median s.r.o.* [online]. [cit. 2012-04-16].

Dostupné z: <<http://www.median.cz/?lang=cs&page=1&sub=8>>.

²² O MF DNES: Kdo jsme? *Mladá fronta DNES* [online]. [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <<http://epaper.mfdnes.cz/o-mf-dnes/kdo-jsme>>.

²³ Čtenáři MF DNES. *MaFra: Pro inzerenty* [online]. 2011 [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <http://data.idnes.cz/soubory/mafra_all/A120214_TVE_D1134.PDF>.

oficiálních internetových stránkách píše: „Mladá fronta DNES není závislá na žádné politické straně. Nedává přednost žádnému úzce vymezenému ideovému proudu. Ve zpravodajství se snaží být nestranná, v názorové části vyznává hodnoty svobody, politické a názorové plurality a tržního hospodářství.“²⁴ Dle výběru témat a způsobů, jakými daná témata prezentuje, se však Mladá fronta DNES vyznačuje spíše středopravou orientací a často inklinuje k infotainmentu,²⁵ ne-li dokonce bulvarizaci (tamtéž, s. 133).

3.2 Výběr materiálu – analyzované texty

Kvalitativní analýze, jejímž výsledkem by mělo být stanovení typologie tradičních interpretací vybraných historických událostí národního významu a současně odhalení archetypů a symbolů spojených s českou národní identitou, které tyto interpretace posilují, jsem podrobila celkem 154 textů. Těmito texty jsou veškeré komentáře otištěné v denících *Hospodářské noviny*²⁶, *Lidové noviny* a *Mladá fronta DNES*,²⁷ které se, dle mého názoru, dotýkaly tématu české národní identity, českého národa nebo otázek s těmito tématy spojenými a byly publikovány ve dnech výročí vzniku samostatného Československa (28. říjen) a výročí začátku sametové revoluce (17. listopad). Vzhledem k tomu, že oba tyto dny byly vyhlášeny státním svátkem, 28. říjen jako „Den vzniku samostatného českého státu“ a 17. listopad jako „Den boje za svobodu a demokracii“, a současně tato data v některých letech připadala na neděli, kdy vybrané deníky nevycházely, analyzovala jsem také komentáře publikované ve dvou těchto výročím předcházejících a nadcházejících dnech. V případě vzniku Československa jsem analyzovala texty zveřejněné v období 1998–2008, v případě začátku sametové revoluce texty publikované v období 1999–2009; v obou případech se tedy jedná o desetiletý interval zahrnující dvě „kulatá“ výročí zvolených událostí. Dále je nutno uvést, že za komentáře jsem nepovažovala pouze texty, které byly daným

²⁴ O MF DNES: Otázky a odpovědi. *Mladá fronta DNES* [online]. [cit. 2012-04-16].

Dostupné z <<http://epaper.mfdnes.cz/o-mf-dnes/kdo-jsme>>.

²⁵ Infotainment označuje využívání prvků zábavy ve zpravodajství. Jeho vznik a využívání jeho možností bývá často spojováno s potřebou upoutat pozornost publika. „U médií s postavením či ambicí zdroje společensky relevantních informací a s deklarovanou či uloženou odpovědností vůči společnosti se užití prostředků infotainmentu hodnotí jako nedostatek“ (Reifová, 2004, s. 88-89).

²⁶ Analyzováno bylo hlavní vydání deníku *Hospodářské noviny*.

²⁷ Analyzováno bylo pražské vydání deníku *Mladá fronta DNES*.

periodikem oficiálně označeny za „komentář“, nýbrž veškeré názorové články a publicistické útvary, které se svou délkou, tématem a obsahem žánru komentáře podobaly. Kromě klasických komentářů byly analyzovány: v případě Hospodářských novin zejména příspěvky s titulem „Jak to vidí“; v Lidových novinách texty označené jako „Horizont“, „Úhel pohledu“, „Úvodník“ nebo „Poslední slovo“; v případě Mladé fronty DNES tzv. „Zápisník“, „Přešlap“ a „Hyde Park“. V rámci kvalitativního výzkumu jsem se záměrně rozhodla analyzovat útvary publicistického stylu, jelikož publicistické žánry jsou často explicitně hodnotící a jejich autoři zauímají jasný a vyhraněný názor na danou problematiku, díky čemuž je snadnější vyhodnotit a interpretovat poselství, která tyto texty nesou a sestavit na jejich základě žebříček hodnot, jež nám předkládají.

3.3 Diskurzy podporující současnou českou národní identitu

Obsahovou náplní této kapitoly je představení typologie současných českých diskurzů opírajících se o národní minulost a následně jejich rozbor a interpretace. Níže uvedenou typologii jsem sestavila na základě provedeného kvalitativního výzkumu a v rámci následujících podkapitol budu věnovat pozornost především výkladu v diskurzech obsažených souborů tradičních reprezentací reality a symbolů, na jejichž základě jsou v současnosti reprodukovány, a tak neustále obnovovány tradice a kulturní pojmy, které Češi považují za součást své národní identity. Takovéto diskurzy jsou centrem „managementu významu“, v jehož rámci se každá kultura vytváří, zachovává, předává a přijímá (Hannerz, 1987, s. 199 In Holý, 2010, s. 12-13), přičemž jakýkoli jednotlivý diskurz je vždy konstruován v opozici k diskurzu jinému. Jak podotýká přední český antropolog Ladislav Holý, takovým diskurzem se pro Čechy stal po listopadu 1989 diskurz komunistického režimu (Holý, 2010, s. 13). Téměř ve všech analyzovaných komentářích vyjadřují jejich autoři nesouhlas s diskurzy komunistického období, čímž vyvolávají dojem kulturní změny, zároveň však vytvářejí dojem neměnné kulturní tradice tím, že v nové historické situaci činí relevantními pojmy v těchto diskurzech obsažené (tamtéž). V rámci diskurzů, které se nějakým způsobem vztahují k minulosti, jsou vybírány určité historické události, kterým jsou připisovány specifické významy, jelikož se má za to, že nějakým podstatným způsobem přispěly k utváření současnosti. Tento způsob výkladu české historie je však pouze konstrukcí, vytvořenou

na základě dnešního chápání, co znamená být Čechem (tamtéž, s. 17). Připomínání si významných událostí našich dějin je podstatnou součástí procesu utváření naší národní identity, přičemž 28. říjen a 17. listopad jsou dny, ke kterým se při vzpomínání obracíme nejčastěji, jelikož jsou obecně považovány za výrazně pozitivní mezníky českých dějin, jež mají dozvuk v dnešní době. Obě data jsou vnímána jako významné předěly české historie a při jejich interpretaci nacházíme určité paralely: *„Výročí nabízejí možnost (...) ptát se nejen na rozdíly, ale i na podobnosti dvou našich znovuzrození: toho právě vzpomínaného znovuzrození samostatného českého státu před sedmaosmdesáti lety a znovuzískání svobody před lety šestnácti“* (Pithart, 2005, s. 11). Z tohoto důvodu jsem se v rámci kvalitativní analýzy a interpretace vybraných textů zaměřila mimo jiné na hledání analogií, ke kterým dochází při připomínání těchto událostí a při konstruování jejich významu pro současnost. S ohledem na téma své bakalářské práce pak uvádím pouze diskurzy vycházející z komentářů, které současnou českou národní identitu podporují, nikoli ty, které její existenci podlamují nebo dokonce popírají, ačkoli i takovéto diskurzy se samozřejmě na konstruování naší národní identity podílejí. S ohledem na uvedená kritéria jsem na základě kvalitativní analýzy vybraných textů dospěla ke stanovení pětice, dle mého názoru, typických současných českých diskurzů o národní identitě, jejichž charakteristikám věnuji následující podkapitoly.

3.3.1 Národ demokratů

Když Češi vzpomínají na svou minulost, jen zřídka kdy zapomenout zmínit demokratickou tradici jako jednu ze základních národních charakteristik. V tomto ohledu je pro Čechy důležitý zejména odkaz vzniku samostatného Československa, které bylo, jak mnozí zdůrazňují, jedinou demokratickou zemí v meziválečné střední Evropě: *„Vždyť vznikem Československé republiky byly přece položeny nejen základy současné české a slovenské státnosti, ale byly postaveny i na svou dobu pevné pilíře demokracie na území tehdy rozbořené střední Evropy“* (Němec, 2000, s. 11). Aby mohla být demokracie vnímána jako tradiční součást české národní identity, je třeba, aby byla její povaha kontinuální (Holý, 2010, s. 86). V případě českého národa tomu tak ovšem není, demokratický režim byl v minulosti několikrát narušen totalitní mocí, a proto, aby mohla představa české demokratické tradice nadále existovat, musí být její

kontinuita alespoň simulována. České dějiny jsou přinejmenším od 19. století²⁸ prezentovány jako kontinuální prosazování národně svobodomyšlného, rovnostářského a demokratického ducha v neustálém boji s cizí nadvládou, ať už jí byl německý feudalismus, německá okupace po první světové válce, nebo komunistický režim, který Československem zmítal po dobu jednačtyřiceti let. Vyzdvihována je skutečnost, že si český národ dokázal udržet demokratickou tradici v meziválečném období: „Československo si – zejména díky váze české politické tradice – uchovalo v obklíčení autoritativními režimy poměrně slušnou demokracii a občanské svobody“ (Dientsbier, 2005, s. 1). „Právě s Československem jsou spjaty různé politické vize – obnova státnosti po třech staletích, vznik demokratického mnohonárodnostního státu uprostřed autoritativních vlád.“ (Petráček, 2008, s. 11) a následný zánik Československa není spojován s povahou českého národa, ale s okolnostmi, které zapříčinili „ti druzí“: „První republika byla prosperující a demokratickou zemí, a přesto na ni dolehly pohromy spíše nezasloužené“ (Jandourek, 2004, s. 8). „Československo (...) dosáhlo mnohého, třeba slušné demokracie (...), přesto ale bylo velmocemi hozeno přes palubu a nakonec se rozpadlo“ (Třeštík, 2002, s. 1, 10). Období totalitarismu nejsou sice z naší historické paměti vymazána, ale ačkoliv (přinejmenším co se 20. století týče) převládala, jsou prohlášena za anomální diskontinuity v české historii a jako takové vyřazena z konstrukce národních tradic (Holý, 2010, s. 90). Sedmnáctému listopadu 1989 pak podle médií vděčíme za to, že jsme měli možnost opět ukázat, že demokraty ve svých srdcích jsme, vždy jsme byli a nadále budeme: „Revoluce nám rozepjala křídla a naplnila ty nejtajnější sny. (...) A tak mi posléze došla ta jednoduchá pravda, totiž že souboj dobrého se zlým je na Zemi i ve vesmíru dějem odvěkým a že přesahuje hranice společenských systémů. Jeho skutečným bitevním polem je lidské srdce, lidské svědomí. (...) Ten základní rozdíl mezi totalitou a svobodou je v tom, že totalitníci vám říkají, co smíte a co ne, a v demokracii si na to musíte přijít sami. (...) Naši předci to věděli a tento hluboký mravní zákon dědili z pokolení na pokolení“ (Chaun, 2006, s. 1, 20).

²⁸ Již v díle Františka Palackého *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě* je samý začátek české zaznamenané historie charakterizován „staroslovanským demokratickým duchem“, stojícím v ostrém protikladu k německému feudalismu (Holý, 2010, s. 86).

3.3.2 Bolševická nestvůra

Skutečnost, že Češi sami sebe považují za národ s dlouholetou demokratickou tradicí, vedla ke vzniku dalšího významného českého diskurzu, v němž nefiguruje komunistický režim „pouze“ jako ideologie omezující svobodu jednotlivce, ale v jehož rámci je komunismus reprezentován jako vetřelec, který šlape po tradičních národních hodnotách. Svoboda je v tomto kontextu chápána jako základní atribut každého národa a jelikož ji komunistický režim neumožňuje, stává se národním nepřitelem. „Odpor vůči komunistickému systému se uskutečňoval ve jménu národa a byl konstruován jako národní odboj proti tomu, co bylo obecně chápáno jako útisk ze strany cizí mocnosti“ (Holý, 2010, s. 17). Český antikomunistický diskurz často splývá s diskurzem nacionalistickým a je konstruován prostřednictvím dichotomie „my“ (český národ) versus „oni“ (komunistický systém), přičemž komunismus v rámci obou těchto diskurzů nabývá téměř mytické podoby: *„Nestvůra.(...) Komunismus je nesmiřitelný a krvelačný. (...) Neradostný je svět, v němž žije komunista. (...) Komunismus nevěří ničemu a nikomu. (...) Komunismus je zruďný. (...) K sedmnáctému výročí 17. listopadu 1989 bez nich, přátelé“* (Mejstřík, 2005, s. 1, 10). Komentátor Mladé fronty DNES Martin Komárek dokonce přirovnává období totality k biblickému babylonskému zajetí: *„Těžko nacházíme v dějinách precedens k socialismu, snad v bibli s jejím vyprávěním o babylonském zajetí. Národ byl po dobu několika pokolení zotročen a pak ne vlastním přičiněním propuštěn. (...) Žádné bohatství nebylo, jen smutek a bída“* (Komárek, 1999, s. 12). Ačkoliv v roce 1946, v prvních poválečných a zároveň posledních svobodných volbách před únorovým převratem roku 1948, získala v českých zemích komunistická strana 40,17 % hlasů, v analyzovaných textech autoři nepřipouštějí, že by měl český národ s nástupem komunistů k moci cokoli společného. *„Komunistické období byla dlouhá a těžká nemoc – a budeme se z ní vzpamatovávat ještě nejméně jednu generaci“* (Šustrová, 2007, s. 12). Čtyřicet let totalitního režimu považuje publicista a překladatel Vladimír Bystrov za *„komunistickou intoxikaci“* (Bystrov, 2009, s. 11) a někteří autoři připouštějí, že jsme se tímto zákeřným režimem nechali „otrávit“: *„Komunismus byl zvláštní druh násilí (...). Zlo komunismu se rozlézalo všude – v hlavách lidí vytvářelo říši iluzí, omylů, předsudků a fantaskních představ“* (Steigerwald, 2005, s. 6). Spisovatel, dramatik a překladatel Jiří Stránský zase konstatuje, že příčiny bychom měli hledat v totalitách: *„Mně ty desítky let totality (...) takzvané přepálily v hlavě některé spoje. Ted' už s tím umím zacházet, dokonce to umím vysvětlit i studentům: když je*

nějaký mechanismus příliš dlouho pod větším napětím, než na jaký je stavěn, některé drátky se přepálí. Dají se tam nové. Za bolševika došlo k nepříjemné věci – i opravář byl bolševik a drátky byly taky bolševické“ (Stránský, 2004, s. 11).

Autoři komentářů nepopírají, že v době totality většina občanů komunistický režim tolerovala a část z nich s ním dokonce otevřeně spolupracovala, toto selhání však není prezentováno jako pochybení ze strany českého národa. Analyzované mediální texty národ reprezentují jako oběť mocenské mašinérie a naznačují, že pokud je někdo odpovědný za únorový převrat a dlouholeté setrvání komunistů u moci, jsou to občané – jednotlivci, nikoli národ. Texty tedy nesou implicitní sdělení, že období totality se nějakým způsobem odráží v individuálních identitách jednotlivých českých občanů, aniž by muselo nutně dojít ke změně identity národní. V úvahách na téma této nepřilíš chvályhodné součásti našich dějin se často objevuje názor, že nejlepší by bylo, kdybychom mohli na „černou“ českou minulost a lidská pochybení zapomenout: *„Všichni chceme zapomenout na přihlouplou euforii, s níž se značná část z nás vydala pod dohledem domovních důvěrníků a strýčka Stalina na pochod za světlymi zitrky“* (Třeštík, 2003, s. 6). Smíření se s vlastní minulostí ovšem není ve skutečnosti tak snadné a pokusy Čechů předělit své životy tlustou čarou, a oddělit tak minulost od současnosti, nejsou vhodnou cestou k dosažení vyrovnanosti: *„Místo hledání chyb a zpytování svědomí většina populace udělá tlustou čáru a tváří se, jako by mohla začít s čistým stolem“* (Zvěřina, 2007, s. 1). Pro vybrané komentáře je charakteristické připomínání si historických přešlapů, přestože jejich hlavním záměrem je vzpomínání na slavné okamžiky českých dějin. Tento kritický postoj komentátorů k některým aspektům naší minulosti a současnosti však v důsledku českou národní identitu spíše posiluje a ve své podstatě poukazuje na její výjimečnost a kladné stránky. Ani kritičností k různým aspektům každodenního života českého občana a výtkami ohledně charakteristických znaků jeho povahy autoři ve skutečnosti nepopírají tradici demokratického, kulturního a vzdělaného národa. Tento zdánlivý paradox vysvětluje Holý následovně: *„Co se týče charakteristických vlastností, které si Češi připsují, cílem kritického postoje k chování, o kterém se domnívají, že není v souladu s národní tradicí, je přiblížit se ideálu. (...) Základní ponaučení kritického postoje znamená, že pouze změníme-li svoje jednání, budeme skutečně tím, čím bychom v souladu s národními tradicemi měli být“* (Holý, 2010, s. 92). Z tohoto důvodu jsou součástí diskurzů, které se podílejí na konstruování kolektivní paměti s výhledem na posílení integrity české národní identity, i kriticky laděné texty: *„Demokracie nám ukazuje, jací mnohdy*

jsme: ne národ holubičích povah, rozených demokratů a politických přeborníků. Mnohdy se chováme zbaběle, jindy násilnický, většinou prohaně. Skoro vždy je nám kapsa bližší než ideje a pohodlí než boj za spravedlnost“ (Komárek, Mladá fronta DNES, 2008, s. 10). Autoři komentářů naznačují, že ačkoliv je totalitarismus neslučitelný s českou národní tradicí a podstatou naší národní identity, Češi jako jedinci zklamali a nechali si komunismus příliš „připustit k tělu“, přičemž následky tohoto pochybení neseme jako národ dodnes: *„Jak již dnes všichni víme, komunismus byl v našich myslích více, než jsme byli schopni připustit. Mnoho problémů devadesátých let pak plynulo z faktu, že institucionální změny značně předbíhaly změny našich myslí, a tento jev zjevně ještě mnohde nevytizel“* (Záček, 2003, s. 7). Tento kritický postoj autoři zaujímají zejména ve chvílích, kdy balancují mezi minulostí a přítomností. Je zajímavé, že pokud své úvahy vztahují pouze k minulosti, jsou k Čechům většinou shovívavější: *„Obyvatelé žili, přežívali v daných poměrech úplně stejně, jako členové lidského rodu přežívají kdekoli jinde. Vytýkat jim spolupráci s režimem je nehistorické, absurdní. To měli všichni umřít?“* (Mandler, 2001, s. 10) Komunistickému režimu komentáři vybraných deníků přezdívali *„velký bratr“* (Bartuška, 2006, s. 11) nebo *„žalář národů“* (Vrba, 2006, s. 11), s čímž souvisí i výklad jednačtyřiceti let totalitního režimu, coby éry všudypřítomného strachu: *„Totalitní moc byla silná. (...) Nepřipouštěla žádné alternativy. Šířila strach. Donutila a naučila naprostou většinu lidí žít dvojí či trojí život“* (Buchert, 2009, s. 1). Strach občany donutil dělat kompromisy, polevit z jejich zásad, vzdát se některých kolektivně sdílených hodnot a spolu s nimi i části národní identity: *„Národ se zejména v sedmdesátých letech minulého století, v dobách tuhé normalizace, ohnul. Přikrčil se. (...) Většina poslušně poklonkovala (i když v skrytu duše nechtěla a nedělala to úplně dobrovolně) mocným“* (tamtéž). Jak ale výstižně píše lékař a publicista Jan Hnízdil: *„Naštěstí přišel sedmnáctý listopad“* (Hnízdil, 2009, s. 13).

Sedmnáctý listopad je dnes vnímán jako den, kdy český národ dokázal potlačit strach a konečně našel odvahu postavit se cizí nadvládě: *„Zvonící dav se skládal z jedinců, kteří v té době (někteří jen nakrátko) revoltovali proti vlastnímu strachu“* (Štindl, 1999, s. 10). Revolta proti vlastnímu strachu ale nebyla jediným projevem sametové revoluce, listopadové demonstrace se nesly zejména ve jménu svržení dosavadního režimu a znovunabytí svobody. Jak jsem již uvedla výše, komunistický režim pro demonstranty nepředstavoval pouze nežádaný politický systém, jehož strukturu bylo potřeba změnit specifickými politickými prostředky, aby mohla být

zнову nastolena demokracie a spolu s ní základní občanské svobody. Sametová revoluce nebyla prioritně vedena politickými zájmy, ale nesla se spíše na vlně národního citění; její hlavní požadavek, získání svobody, nebyl formulován v politickém kontextu, nýbrž v kontextu nacionálním. Lidé oficiálně bojovali za demokracii, ale ve své podstatě se jednalo o protest proti cizí mocnosti, jež byla vnímána jako nepřítel českého národa, protože nezajišťovala občanské svobody, a nejednala tedy ve jménu národního zájmu. Jak podotýká Holý: „Pro většinu Čechů znamená demokracie v první řadě totéž co svoboda“ (Holý, 2010, s. 76). Fakt, že Češi mezi sebou tyto dva pojmy často a lehkomyšlně zaměňují, velmi výrazně ovlivňuje také jejich současný pohled na komunismus, který je vnímán nejen jako systém potlačující svobodu jedince, ale také svobodu národa. Sametová revoluce je v tomto smyslu považována za významný mezník v českých dějinách, jelikož jejím výsledkem bylo svržení komunistického režimu, a současně tedy osvobození národa od cizí nadvlády. Češi dali během revolučních dnů jasně najevo, že chtějí získat zpět své národní tradice, mezi nimi samozřejmě i demokracii, a nenechají si je znovu vzít: *„O datu 17. listopad 1989 se bude vždy mluvit a psát jako o okamžiku, kdy občané jasně řekli ne komunistickému režimu: toto už dál nehodláme trpět“* (Topolánek, 2005, s. 11). A trpět bychom podle médií neměli komunismus v jakékoli podobě, jinak řečeno, ideálního stavu česká společnost dosáhne teprve tehdy, nebude-li zde existovat žádná komunistická strana. Analyzované komentáře se často přiklánějí k antikomunismu, a jak píše tehdejší předseda ODS Mirek Topolánek: *„Na antikomunismu není nic povrchního či hloupého. Je to podmínka pro život ve funkční demokracii“* (tamtéž).

3.3.3 Nejen sametová

S předchozím antikomunistickým diskurzem úzce souvisí další diskurz, jehož předmětem je glorifikace sametové revoluce. Události 17. listopadu a jemu nadcházejících dnů mají pro český národ nezpochybnitelný historický, společenský a politický význam, ale snad nejsilnější je jejich význam symbolický. Síla symbolů spočívá v tom, že jsou nositeli pojmů a z nich vycházejících emocí a jejich prostřednictvím lidé přikládají událostem smysl. Významy, které na základě symbolické komunikace vkládáme do vybraných událostí, slouží jako mytická záštita stávajícího politického systému: „Dávají vládám a držitelům politických funkcí argumenty, aby

mohli vystupovat jako legitimní strážci ideálů, které oslavované historické události podnítily nebo které na základě těchto historických událostí vznikly“ (Holý, 2010, s. 51). V případě sametové revoluce hraje její symbolický výklad velkou roli při procesu formování současné české národní identity. Listopad vzbuzuje u Čechů emoce a není vnímán pouze jako politický převrat. Sametová revoluce je v médiích reprezentována jako událost zrcadlící charakter českého národa, jako by se v ní odrážela celá naše historie, veškeré historické tradice a společenské hodnoty, jako by poukazovala na naše přání a sny, a byla tak inspirací pro další generace: „*Skrze listopad, jeho svit, se dívejme na dnešek a z toho velkého vznětu našeho národa, z těchto jeho vpravdě hvězdných okamžiků nabírejme sílu a povzbuzení pro dnešek*“ (Komárek, 2004, s. 1, 12). Listopadové heslo „Nejsme jako oni“ nesignalizuje pouze způsob, jak se (ne)vypořádat s komunistickou minulostí, jeho poselství je mnohem širší a zahrnuje v sobě několik významů. Toto revoluční heslo nese explicitní sdělení: „Nejsme jako komunisti“, přičemž na základě již zmíněných diskurzů mu můžeme přiřadit hned několik dalších implicitních významů a interpretovat ho různými způsoby. „Nejsme jako oni“ může v rámci vybraných diskurzů znamenat: neomezujeme ničí svobodu; jsme demokratičtí; nepácháme zločiny; neseme odpovědnost za své činy; prosazujeme národní zájmy; svých cílů nedosahujeme násilím aj. V diskurzu o sametové revoluci se také nápadně uplatňuje Van Dijkův ideologický čtverec; pozitivní vnímání jedné strany (českého národa) je posilováno a posilován je také negativní obraz strany opačné (komunismus). Z tohoto kontrastu pak vychází nezpochybnitelná autorita 17. listopadu, který je českou společností vnímán jako den, jenž stanovil začátek konce hrůzného režimu a nastolil nový řád vycházející z kladných lidských hodnot, které byly komunistickému systému cizí.

Sametová revoluce je ve všech analyzovaných komentářích vnímána jako pozitivní změna k lepšímu a obecně je považována za jeden z nejdůležitějších zlomů naší národní historie. Tento jednoznačně kladný výklad Listopadu je výrazně posilován díky k tomu, že se jedná o událost, která se odehrála v poměrně nedávné době, a leží tak na pomezí historie a kolektivní paměti. Sametová revoluce nepředstavuje pro většinu uvedených mediálních komentátorů pouhou historickou událost, ale je zároveň nedílnou součástí jejich prožité zkušenosti, proto není těmto producentům mediálního obsahu kladeno za cíl komentovat listopadové události pouze s ohledem na objektivní historická fakta, naopak se očekává, že se se čtenáři podělí o své subjektivní názory a postoje. Z toho důvodu jsou za autory článků vybíráni převážně bývalí disidenti,

politických představitelů, kteří bojovali proti komunistickému režimu, členové různých protirežimních hnutí, bývalí studenti, kteří se podíleli na veřejných listopadových demonstracích, pravicoví intelektuálové a jiné významné osobnosti, které jsou obecně považovány za nositele národních nebo demokratických tradic. Ke čtenáři se tak dostává pouze jednostranný výklad národních dějin plný stereotypů a zjednodušených poselství, které se však zároveň stávají součástí kolektivní paměti národa, protože je zprostředkovávají média, jež jsou v současné době jedním z hlavních zdrojů zprostředkované zkušenosti (Holý, 2010, s. 128). Pokud se v médiích s velkou frekvencí opakuje názor, že převrat roku 1989 byl to nejlepší, co náš národ mohlo potkat: „*Listopad '89 – nejdůležitější a nejlepší věc našeho života*“ (Peñas, 2009, s. 11), je málo pravděpodobné, že čtenář, který prožitou zkušenost této události postrádá, bude s tímto tvrzením nesouhlasit. Ostatně výročí tu jsou od toho, aby se podtrhnul kladný význam událostí, které si jejich prostřednictvím připomínáme: „*Obecně vzato, prožívá česká společnost zcela jistě nejlepší období své historie. A to bez ohledu na to všechno, co nás v každodenním životě trápí či štve, od nemorální politiky, přes kriminalitu až po strach o zaměstnání*“ (Čásenský, 2009, s. 12).

Pokud se zaměříme na symbolický rozměr komunikace, všimneme si, že revoluce, která díky svému poklidnému průběhu získala přívlastek „sametová“, v mediálních textech často symbolizuje nenásilnou povahu a mírumilovnost českého národa: „*Průvodní strhující étos, vzepjaté poselství lidskosti všem doma i celému světu – to byl jedinečný jev, jakých bychom v celých dějinách naší země napočítali nejvýše na prstech jedné ruky. Vždyť statisíce lidí v totalitní éře utrpěly hluboké křivdy, desetitisícům dokonce bylo ublíženo velmi krutě, a přesto při tomto zásadním vyrovnání se s minulostí nebyla prolita krev, ba ani jediná rána, dokonce ani ta hospodská facka*“ (Komárek, 2008, s. 1, 9). Češi jsou v komentářích reprezentováni jako národ, který dosahuje svých cílů odpovědně a s určitou lehkostí, což je fakt, který jde ruku v ruce s jejich demokratickou a kulturní tradicí: „*Totalitní režim jsme opustili se stejnou lehkostí, jako se opouští divadelní představení: tak nashle! Možná se nám jednou takhle dějinná lehkost vymstí. Nikdo nám však nemůže vyčíst, že bychom se zpronevěřili odkazu našich předků. Jsme stejní jako oni*“ (Smoljak, 1998, s. 12). „*Nebyl to vztek, který pomohl zvítězit, ale lehkost*“ (Frank, 1999, s. 13). Při reprezentacích listopadu 1989 není opomínána ani národní tradice vzdělanosti: „*Byla to taková tichá, docela rozumná dohoda inteligentního národa*“ (Pithart, 2005, s. 11). Další symbol, který se objevuje v několika analyzovaných textech, je srdce, konkrétně srdce znovunalezené.

Srdce v daném kontextu symbolizuje lidskost, čistotu úmyslů a odhodlanost jakožto charakteristiky českému člověku vlastní, avšak po desetiletí potlačované cizí mocností. Snad nejvýstižněji význam tohoto symbolu vyjadřuje komentář současného šéfredaktora Mladé fronty DNES Roberta Čásenského: *„Češi v sobě během posledních dvaceti let znovu objevili srdce a sny. (...) To je to, co můžeme mít společného s hrdiny minulosti, které dnes oslavujeme. Sny, kterých chceme dosáhnout, a srdce k tomu, abychom to nevzdali“* (Čásenský, 2009, s. 12). Sametová revoluce otevřela naše srdce a dala nám naději na lepší život: *„Vzpomínám na listopad rád (...). Jak jsme si po všechny ty hodiny vzájemně otevírali srdce a duše, s upřímnou otevřeností hovořili o nové době, kterou chceme žít, o naději, že nový život ve svobodě bude bohatší a důstojnější (...). (...) Pro historickou pravdu těchto dní by mělo být jasně řečeno, že toto strhující poselství ‚pravda a láska zvítězí nad lží a nenávisť‘ z komůrek našich znepokojených srdcí vynesli vysokoškoláci svým podle mého názoru nesmrtelným pochodem právě 17. listopadu 1989“* (Komárek, 2004, s. 12).

3.3.4 Cesta do pravěku

Pozornost, jakou média věnují 17. listopadu, se zdaleka nedá srovnávat se zájmem, který projevují o výročí vzniku Československa. Osmadvacátý říjen je mediálně připomínán minimálně a deníky, které neobsahují žádný komentář na téma založení samostatného československého státu, přestože byly publikovány v den tohoto výročí, nejsou výjimkou. Domnívám se, že hlavní příčiny tohoto mediálního nezájmu o rok 1918 jsou dvě. Za prvé se jedná o událost, která se odehrála již před více než devadesáti lety, a tudíž v celé společnosti těžko nalezneme osobu, která by měla s 28. říjnem osobní zkušenost, a mohla nám ji tak zprostředkovat. Vzpomínka na tento významný den české historie pomalu přestává být živou součástí kolektivní paměti a postupně mizí z národního povědomí. Podle historika a publicisty Dušana Třeštíka je vzpomínání na Říjen jakousi cestou do pravěku: *„Dnešní svátek v české veřejnosti žádné otázky nevyvolává. V říjnu 1918 jsme získali samostatnost – no a co má být? (...) Střední generace nemá žádnou zkušenost, protože jejím dominantním prožitkem bylo nebytí normalizace, mladé generace ji nemají, protože zakoušejí jen současnost. Kam se tedy mají ti všichni ohlížet? Do pravěku, v němž prý to vše na podzim roku 1918 začalo?“* (Třeštík, 2003, s. 6). Datum 28. října se pomalu stává jedním z těch, o kterých

se děti učí v hodinách dějepisu, ale které už nejsou připomínány v souvislosti s přítomností. Druhým důvodem, proč na 28. říjen vzpomínáme méně, je skutečnost, že se jedná o výročí vzniku státu, který ve své podstatě již zanikl, a začíná tedy pomalu ztrácet svůj význam pro současnost. Jsou to převážně poselství listopadu 1989, která bychom měli podle analyzovaných komentářů následovat: *„Proč tolik oslavovat vznik státu, který už zanikl? (...) Právě výročí 17. listopadu, a ne 28. října, by mělo být hlavním českým politickým svátkem“* (Musil, 2003, s. 10). Sametovou revoluci bychom měli pokládat za událost většího významu nejen proto, že Československo již neexistuje: *„Osmadvacátý říjen je velmi podivným svátkem. Slavíme Den vzniku československého státu, třebaže příslušný stát již nelze najít na aktuálních mapách“* (Vrba, 2006, s. 11), ale také proto, že se podoba současného státu liší od té původní: *„Každý ví a vidí, že Česko je dnes úplně jiný stát než Československo po roce 1918“* (Mandler, 2003, s. 10). Hlavní rozdíl shledává spisovatel a novinář Pavel Kosatík ve vztahu, který je utvářen mezi jednotlivcem, národem a státem: *„Dnes už stát není tím, co se hlavně buduje, a vlastně nás ani moc nepřitahuje. Že by se státem někdo spojil smysl života, je obtížné si představit. Dnes se stát chápe jako instituce hlavně technická: má usnadnit život, přiblížit blahobyt. Spíš než stát se dnes buduje něco jiného: společnost“* (Kosatík, 2005, s. 11). Také z tohoto důvodu nenabízí výročí 28. října médiím tolik příležitostí k posilování současné české národní identity a autoři se ve svých komentářích přiklánějí spíše k tématice oslavující sametovou revoluci.

Připomínání si založení československého státu ve společnosti, která prošla postkomunistickou transformací, není ideálním způsobem, jak posílit současnou národní ideologii, zejména pokud vezmeme v úvahu, že transformace společnosti se odehrávala v náladě odporu ke státnímu zřízení, jež bylo po dobu jednačtyřiceti let vlády komunistické strany symbolem národního útlaku. Součástí diskurzu o české národní identitě je také vztah státu a jedince jakožto člena národa, přičemž tento vztah je v současnosti konstruován pomocí dichotomie „my“ versus „oni“: *„Prakticky vše dobré, co u nás je, povstalo ze soukromé iniciativy, píle a podnikavosti. To nejhorší, co u nás je, předvádí stát ve všech svých podobách“* (Neff, 2009, s. 14). Za účelem posílit čtenářovo vědomí národní identity, je tak v médiích, spíše než na státní suverenitu Československa, vzpomínáno na výjimečnou kulturní a hospodářskou vyspělost tehdejší republiky: *„Meziválečná léta patří k období největšího kulturního a hospodářského rozmachu novodobé české společnosti“* (Placák, 1999, s. 10). Vyzdvihovány jsou také specifické pozitivní vlastnosti našich předků, které by měly posloužit jako inspirace pro

nás a pro budoucí generace: „*Měli bychom navázat spíše na jinou stránku odkazu našich ‚otců zakladatelů‘ naší samostatnosti – na jejich důraz na drobnou práci, civilismus, zdravý rozum a důvěru ve vlastní síly*“ (Klaus, 1998, s. 14). V neposlední řadě je pak v komentářích zdůrazňován nenásilný a zodpovědný způsob, jakým jsme vytvoření vlastního státu dosáhli: „*Rozhodování o sobě samých i s odpovědností, která s tím souvisí, jsme tehdy v roce 1918 vzali do svých rukou*“ (Placák, 1999, s. 10). „*Nebylo (...) vše jen hezké, je však třeba připomenout, že počátky nových států jsou obvykle doprovázeny násilím a většinou násilím podstatně větším, než tomu bylo roku 1918 v případě Československé republiky*“ (Mandler, 1998, s. 14). V tomto ohledu se mediální reprezentace vzniku samostatného Československa velice shoduje s reprezentací sametové revoluce, v obou případech jsou připomínány stejné národní charakteristiky – nenásilnost, mírumilovnost a rozvážnost. Výše uvedené příklady svědčí o tom, že datum 28. října se sice již pomalu vytrácí z kolektivní paměti českého národa, avšak některé jeho aspekty ještě stále můžeme využít ke konstruování české národní identity. Jakkoli je idea tehdejšího státu „pravěká“, měli bychom si, jak píše tehdejší předseda ODS a současný prezident České republiky Václav Klaus, pravidelně připomínat význam poselství, jež s sebou tento den nese: „*Neměli bychom zapomenout na vlastenectví a národní hrdost*“ (Klaus, 1998, s. 14).

3.3.5 V Evropě se neztratíme

Výročí významných událostí národního významu skýtají vhodnou příležitost k tomu, abychom se vyjádřili k otázkám vlastenectví a národní hrdosti, a proto se v komentářích zamýšlejících se nad výročím založení Československa a začátku sametové revoluce často objevují otázky spojené s tím, jakou má české vlastenectví vlastně podobu, zda jsou Češi hrdí na svůj národ a co tvoří základ naší národní identity. V posledních letech lze pak sledovat určitý trend, který se vyznačuje porovnáváním České republiky a Čechů s jinými evropskými zeměmi a jejich obyvateli a v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie autoři analyzovaných komentářů často hovoří o evropském rozměru české národní identity. Již vzápětí po pádu komunistického režimu bylo národní vědomí výrazně posilováno proevropskými projevy obsahujícími privatizaci, tržní hospodářství a demokracii, které mají v západní Evropě dlouhou historii, a tematické pole národního diskurzu tak bylo rozšířeno

o evropskou tematiku (Holý, 2010, s. 17). Postoj, který zaujímala česká společnost během listopadových událostí roku 1989 a také následně po nich, lze nejlépe vystihnout revolučním heslem: „Návrat do Evropy“. Tento požadavek doprovázející Listopad implicitně vyjadřuje, že český národ již v minulosti součástí Evropy – v tomto případě Evropy ve smyslu společenství založeném na specifické hodnotové orientaci, nikoli Evropy jakožto geografického celku – byl. Tuto představu posiluje značný počet analyzovaných komentářů. Když si autoři textů připomínají výročí vzniku samostatného československého státu, nebo začátek sametové revoluce, často se zmiňují o tom, že český národ je ve své podstatě založený na evropských západních tradicích a více než čtyři desetiletí komunistického režimu mu nemohou v návratu do Evropy zabránit. Jisté pochybnosti o tom, zda jsme na demokratickou tradici schopni po tolika letech navázat, se objevují většinou pouze v kriticky laděných komentářích, jejichž cílem je upozornit na vzdálenost současného stavu české společnosti od vysněného ideálu: *„Deset let po listopadu jsme zůstali hodně dlužni dvěma revolučním heslům, která vyjadřovala to podstatné: chtěli jsme se rychle zbavit komunistického režimu a stát se opět částí civilizované Evropy“* (Šabata, 1999, s. 14). Za zásadní chvíli, ve které se český národ ocitl bok po boku ostatním evropským národům, považuje většina komentátorů vznik Československa v roce 1918: *„Éru první Československé republiky je třeba považovat za okamžik, v němž jsme dospěli a v němž jsme se po dlouhé době zařadili mezi vyspělé evropské národy“* (Klaus, 1998, s. 14). Někteří dokonce hodnotí okamžik připojení se k Evropě za nejdůležitější věc, kterou nám 28. říjen přinesl: *„Dvacátého osmého října 1918 jsme se stali z mnoha důvodů státem víceméně orientovaným na Západ. To je nejspíš největší odkaz toho dne“* (Kučera, 2008, s. 10).

Ačkoliv evropský univerzalizmus stojí většinou v kontrastu vůči nacionálním diskurzům, v případě diskurzu o české národní identitě tento problém dichotomie příliš často nevzniká. Češi jsou naopak v komentářích zobrazováni jako národ vyznávající tradičně evropské hodnoty, a tzv. evropanství je tedy v jejich národní identitě obsaženo. Jak poznamenává Holý: *„Představa návratu do Evropy se objevila v kontextu vzedmutých národních citů, které provázely pád komunismu“* (Holý, 2010, s. 198). Češi považují znovunabytí svého místa v evropském společenství za zcela odpovídající národu, který je vysoce kulturní, vzdělaný, má dlouhou tradici demokracie a další vlastnosti, jež ho řadí po bok liberálně demokratických západoevropských zemí (tamtéž, s. 199). Proto, abychom Evropě ukázali, že si post tradičně evropského národa zasloužíme oprávněně, se však musíme zbavit nešvarů, které v naší zemi a v našich

myslích zanechala totalita: „Stačilo by požadovat, aby se veřejné konání řídilo morálkou (...), aby stát cítil osobní svobodu (...), abychom si my všichni z hlavy vymazali sobecký kolektivismus (...). Jde o jednoduchá, srozumitelná, staletími osvědčená měřítko, jež nás navíc pojí se základy euroatlantické civilizace“ (Schmarcz, 1999, s. 10). S ohledem na tyto souvislosti je také vstup České republiky do Evropské unie ve vybraných textech komentován pozitivně a vnímán jako příležitost k tomu, aby český národ mohl začít opět prosazovat své zájmy: „Tvrdit, že se v Evropě ztratíme, je vlastně urážkou českého národa. Češi doma i v emigraci tisíckrát prokázali, že se dokážou pružně prosazovat i v nepříznivých poměrech. Tím spíše to svedou v evropském prostoru, který jim nabízí možnosti, jaké většina z nich ještě nikdy neměla“ (Dientsbier, 2005, s. 10).

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo nalézt odpověď na otázku, jakým způsobem se masová média podílejí na (re)konstruování kolektivní paměti národa a jakými prostředky je na základě této mediální (re)konstrukce formována a posilována současná česká národní identita. Prostřednictvím kvalitativní analýzy vybraných mediálních textů jsem se snažila odhalit tradiční mediální interpretace dvou významných událostí českých dějin – vzniku samostatného Československa a začátku sametové revoluce – a s nimi spojené národní archetypy, mýty, stereotypy a symboly, jejichž autoritu média potvrzují. Analyzovány byly veškeré komentáře, které se vztahovaly k výročí 28. října a 17. listopadu, publikované v letech 1998–2009 v denících Hospodářské noviny, Lidové noviny a Mladá fronta DNES. Výsledkem výzkumu je charakteristika pěti, dle mého názoru, typických diskurzů, které utvářejí českou národní identitu a zároveň zrcadlí dominantní hodnoty a ideologie současné české společnosti.

V rámci prvního diskurzu, který jsem pro účely této práce nazvala „Národ demokratů“, média vyzdvihují demokratický charakter zvolených historických událostí. Významnou roli v tomto diskurzu hraje zejména 28. říjen jakožto den, kdy byly jasně definovány základy české demokracie a připomínána je také skutečnost, že Československo bylo během období tzv. První republiky jedním z mála států s demokratickým režimem ve střední Evropě. České dějiny jsou reprezentovány jako kontinuální prosazování svobodomyšlného demokratického ducha a konstruován je archetyp Čecha demokrata, ačkoliv ve 20. století v Československu převládala totalitní forma vlády. Období totalitarismu jsou interpretována jako anomální diskontinuity české historie, ke kterým vždy došlo zapříčiněním „těch druhých“, v tomto případě Němců a komunistů. Sedmnáctý listopad je pak vnímán jako den, kdy se český národ dokázal „těm druhým“ postavit, a prosadit si tak nazpět svou demokratickou tradici.

Z analýzy vybraných mediálních textů jasně vyplývá, že současný český nacionální diskurz, který se začal utvářet po listopadovém převratu roku 1989, je pevně spjat s diskurzem antikomunistickým. Analyzované komentáře reprezentují komunismus jako nepřítele národa a staví ho a priori do protikladu k českým národním hodnotám a tradicím. Tento diskurz, který se v práci objevuje pod názvem „Bolševická nestvůra“, je konstruován na základě dichotomie „my“ (národ) versus „oni“ (komunisté) a komunismus v jeho rámci nabývá téměř mytické podoby. Co se týče (re)konstruování kolektivní paměti, média se při rekapitulaci 28. října, zejména však událostí

17. listopadu, snaží prostřednictvím stereotypů upozornit výhradně na negativní stránky komunistického režimu a jejich neslučitelnost s českou národní identitou. Češi jsou reprezentováni jako národ, který padl za oběť cizí mocnosti a všudypřítomnému strachu, jenž kolem sebe komunistický režim šířil. Vinu za to, že se komunisté v Československu udrželi u moci po tak dlouhou dobu, by pak měli podle médií v souladu s touto představou nést pouze jednotlivci, nikoli celý národ. Důležitou součástí tohoto nacionálně laděného antikomunistického diskurzu je také skutečnost, že Češi vnímají demokracii jako synonymum svobody. Z tohoto důvodu je komunismus pokládán za režim potlačující svobodu nejen občanskou, ale i národní a většina mediálních interpretací sametové revoluce vychází z pocitu národní hrdosti.

Konstruování významu 17. listopadu probíhá v médiích často na úrovni symbolické komunikace. Pomocí symbolů je sametová revoluce reprezentována jako událost, jež měla jednoznačně kladný vliv na současnou podobu české společnosti a vzpomínání na ni vzbuzuje u komentátorů i více než dvacet let poté silné emoce. Mýtus poklidné, nenásilné a s rozmyslem uskutečněné revolty má dle médií do jisté míry odrážet charakter českého národa. V analyzovaných komentářích je často připomínána lehkost, s jakou byl v Československu komunistický režim svržen a lidskost těch, kteří se na jeho zániku podíleli. Nejvýraznějšími symboly mediálních reprezentací Listopadu jsou srdce a sny, které odrážejí touhu českého člověka přiblížit se opět svému národnímu ideálu. Revoluci, která byla „nejen sametová“, vnímá značná část komentátorů jako nejpozitivnější událost českých dějin, a díky tomu získává 17. listopad výsadní místo v kolektivní paměti českého národa.

Ačkoliv předmět práce nebyl cíleně zaměřen na porovnání velikosti významu, který média dvěma zvoleným historickým událostem přikládají, z rozboru vybraných textů vyšlo najevo, že 17. listopad je v kontextu současného diskurzu považován za významnější den než 28. říjen. S ohledem na teoretický rámec práce a výsledky vycházející z její výzkumné části lze pak tento jev vysvětlit hned dvěma způsoby. Za prvé je vznik Československa událostí o více než sedmdesát let starší než začátek sametové revoluce, s čímž také souvisí skutečnost, že již nežijí jeho přímí svědci, a vzpomínka na tento den se tak pomalu vytrácí z kolektivní paměti národa a přestává být její živou součástí. Za druhé se jedná o výročí vzniku státu, který již neexistuje ve své původní podobě, co se geografických hranic i principů, na nichž fungoval, týče. Ve společnosti, která prošla postkomunistickou transformací založenou na rétorice „my“

(národ) versus „oni“ (stát), se vzpomínání na „Den vzniku samostatného československého státu“ logicky netěší takovému zájmu jako oslavování „Dne boje za svobodu a demokracii“.

Posledním charakteristickým diskurzem, kterému ve své práci věnuji pozornost, je diskurz o evropském rozměru české národní identity. „V Evropě se neztratíme,“ ozývá se z médií a komentátoři upozorňují na dlouhodobý soulad českých národních tradic s tradicemi západní Evropy. Podle analyzovaných textů je český národ již po desetiletí součástí vyspělé Evropy a vyznává její hodnoty (privatizaci, tržní hospodářství, demokracii aj.), přičemž Říjen je považován za den, ve který jsme se stali součástí civilizované Evropy, a Listopad reprezentuje okamžik, kdy jsme potvrdili svou proevropskou orientaci.

Z výše uvedených dílčích závěrů vyplývá, že masová média při interpretaci historických událostí upřednostňují některé z jejich aspektů před jinými, a tudíž fungují na principu selekce. V souvislosti s tím musí mít tedy i kolektivní paměť národa, jež je prostřednictvím mediálních sdělení (re)konstruována, selektivní charakter, a přispívat tak k šíření mýtů, archetypů, stereotypů a symbolů, na nichž je založena integrita současné české národní identity. S ohledem na výsledky kvalitativního výzkumu, který spočíval v rozboru 154 novinových komentářů, pak za tyto zjednodušené obrazy reality konstruované a šířené médii považuji zejména: představu odvěké demokratické tradice českého národa, stereotypní pohled na komunismus, coby národního nepřítel; glorifikaci sametové revoluce; obraz 28. října jakožto výročí, které reprezentuje tradiční národní hodnoty a zároveň svátku, který upadá v zapomnění; mýtus o českém evropanství.

Na závěr bych ráda uvedla, že výše zmíněné interpretace mediálních textů rozhodně nejsou interpretacemi absolutními a závazně platnými, ale jsou pouze výsledkem subjektivní analýzy. Jak vyplývá již ze samé podstaty kvalitativní metody výzkumu, každý jednotlivec, který by se o podobnou analýzu pokoušel, by pravděpodobně dospěl k více či méně odlišným dílčím závěrům. Nicméně, jak podotýkají teoretici médií Graeme Burton a Jan Jiráček, jakýkoli výzkum mediálních sdělení může mít svůj přínos: „Obecně platí, že studiem médií zvyšuje jedinec, skupina či celá společnost možnost kontroly nad tím, jaké interpretace světa, lidí, dějů, vztahů a hodnot média nabízejí“ (Burton; Jiráček, 2001, s. 22). Budoucí možnou výzvou, jak stávající výzkum rozšířit, a ještě lépe tak pochopit proces mediálního (re)konstruování

kolektivní paměti, by pak mohlo být například provedení analýzy dokumentů v rámci delšího časového období za účelem vysledovat, zda a jak se v průběhu let měnily mediální interpretace vybraných historických událostí. Zajímavých poznatků bychom jistě dosáhli také v případě, že bychom provedli výzkum na stejné téma v oblasti nových médií – kvalitativní analýzu internetových diskuzí, blogů aj.

Summary

The aim of this thesis was to examine the ways in which media participate in the (re)construction of collective memory of a nation and to find out how they support the contemporary Czech national identity by doing so. I was focusing on discovering the traditional media interpretations on two significant Czech historical events – the Foundation of Czechoslovakia and the beginning of the Velvet Revolution – and at the same time uncovering the archetypes, myths, stereotypes and symbols that relate to them and whose authority is being confirmed by media. The qualitative content analysis has been chosen as a research method and 154 articles relating to October 28 and November 17 anniversaries have been analysed.

As a result I have defined and characterised five, in my opinion, typical discourses which are involved in forming Czech national identity and reflect dominant values and ideology recognized in the contemporary Czech society. These discourses are: discourse on Czech democratic tradition; anti-Communism discourse; discourse glorifying Velvet Revolution; discourse reflecting August 28 as an anniversary that is no more relevant for the contemporary Czech nation and finally pro-Europeanism discourse. All of these discourses are based on mass media selectivity. When interpreting any kind of historical event, mass media tends to prefer some of its aspects to others, thus the collective memory of a nation which is partially (re)constructed by media must be of selective character. Media produce and spread simplified and stereotypical images of reality and these are considered to be “real”, however they are only media representations and social constructions. Through analysing Czech daily newspaper commentaries I have uncovered some of the stereotypical images and traditional interpretations on the above mentioned events. The most common were: images depicting Communism as the enemy of the Czech nation, myths about non-violent and easy development of the Velvet Revolution, interpretation on Czech history as a continuous process of promoting democratic values and finally the displaying of Czech people as a nation that has been victimised by “the others” – Germans and communists.

In conclusion I would like to say that the outcome of my work should not be regarded as binding since it is a result of subjective analysis. If the exactly same topic was analysed by someone else, the results would be most likely different. This is the nature of the qualitative research method.

Použitá literatura

Tištěné zdroje

ANDERSON, Benedict. Pomyslná společenství. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 239-269. ISBN 80-86429-20-2.

ANDERSON, Benedict. *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008. s. 274. ISBN 978-80-246-1490-8.

BENDA, Josef. *Vlastnictví periodického tisku v České republice v letech 1989–2006*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. s. 273. ISBN 978-80-246-1387-1.

BERGER, L., Peter; LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. s. 214. ISBN 80-85959-46-1.

BURTON, Graeme; JIRÁK, Jan. *Úvod do studia médií*. 1. vyd. – dotisk. Praha: Barrister & Principal, 2003. s. 392. ISBN 80-85947-67-6.

DIJK, Teun van. *Ideology*. 1. vyd. – dotisk. London: SAGE Publications Ltd, 2000. s. 374. ISBN 0 7619 5654 9.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, dotisk 3. vyd. 2002. s. 374. ISBN 80-246-0139-7.

EISENSTADT, Shmuel Noah; GIESEN, Bernhard. Konstrukce kolektivní identity. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 361-385. ISBN 80-86429-20-2.

GREW, Raymond. Konstrukce národní identity. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 203-216. ISBN 80-86429-20-2.

- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a velký český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. vyd. Praha: SLON, 2010. 233 s. ISBN 978-80-7419-018-6.
- HROCH, Miroslav. Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 9-23. ISBN 80-86429-20-2.
- JIRÁK, Jan; KÖPPLOVÁ, Barbara. *Média a společnost: stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. 2. vyd. Praha: Portál. 208 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
- KREJČÍ, Jaroslav. *O češství a evropanství. I. díl. O českém národním charakteru*. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1993. 183 s. ISBN 80-85498-19-7.
- MACURA, Vladimír. *Český sen*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 215 s. ISBN 80-7106-270-7.
- MAŘÍKOVÁ, Hana; PETRUSEK, Miloslav; VODÁKOVÁ, Alena. *Velký sociologický slovník: II. svazek, P-Ž*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 749-1627 s. ISBN 80-7184-310-5.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. 1. vyd. Jinočany: H&H, 1994. 151 s. ISBN 80-85787-73-3.
- REIFOVÁ, Irena et al. (2004). *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál. 327 s. ISBN 80-7178-926-7.
- SMITH, D. Anthony. Etnický základ národní identity. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 270-296. ISBN 80-86429-20-2.
- SOUKUP, Martin. *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy o.p.s., 2009. 214 s. ISBN 978-80-87207-03-1.

ŠUBRT, Jiří. K otázce historického vědomí. In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. ŠUBRT, Jiří (ed.). 1.vyd. Kolín: ARC - Vysoká škola politických a společenských věd, 2010, s. 7–9. ISBN 978-808-6879-253.

ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí. In *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. ŠUBRT, Jiří (ed.). 1.vyd. Kolín: ARC – Vysoká škola politických a společenských věd, 2010a, s. 21–30. ISBN 978-808-6879-253.

TRAMPOTA, Tomáš. *Zpravodajství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 192 s. ISBN 80-7367-096-8.

TRAMPOTA, Tomáš; VOJTĚCHOVSKÁ, Martina. *Metody výzkumu médií*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 296 s. ISBN 978-80-7367-683-4.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi*. Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-819-6.

WALDENBERG, Marek. Terminologie. Národ, národnostní menšiny, národní otázky, národní ideologie. In *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. HROCH, Miroslav (ed.). 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003. s. 418-444. ISBN 80-86429-20-2.

Elektronické zdroje

ŘEHÁKOVÁ, Blanka; VLACHOVÁ, Klára. Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie. *Sociologické studie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2004, č. 9. [cit. 2012-02-07]. Dostupné z <<http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=253>>.

ŠUBRT, Jiří; PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie* [online]. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky. 2010b, č. 1. [cit. 2012-03-24]. Dostupné z <http://www.historikasociologie.cz/_docs/01_2010/kolektivni_pamet.pdf>.

Analyzovaná periodika

Hospodářské noviny: deník pro ekonomiku a politiku. Hlavní vydání. Praha: Economia, 1998–2009. ISSN 0862-9587.

Lidové noviny. Praha: Lidové noviny, 1998–2009. ISSN 0862-5921.

Mladá fronta DNES. Pražské vydání. Praha: MaFra, 1998–2009. ISSN 1210-1168.

Zdroje z periodik

BARTUŠKA, Václav. Krátký proslov pamětníka. *Hospodářské noviny*, listopad 2006, roč. 50, č. 223, s. 11

BYSTROV, Vladimír. Rehabilitace historické paměti. *Lidové noviny*, říjen 2009, roč. 22, č. 251, s. 11

BUCHERT, Viliam. Netradiční poděkování slavným i bezejmenným. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 2009, roč. 20, č. 267, s. 12

ČÁSENSKÝ, Robert. 20 let svobody: zase máme srdce a sny. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 2009, roč. 20, č. 267, s. 12

DIENTSBIER, Jiří. Že se Češi v Evropě ztratí? To je urážka! *Lidové noviny*, říjen 2005, roč. 18, č. 252, s. 1,10

FRANK, Michael. Listopad 89: vítězství lehkosti. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 1999, roč. 10, č. 269, s. 13

HNÍZDIL, Jan. Listopad zastydlého aktivisty. *Lidové noviny*, listopad 2009, roč. 22, č. 267, s. 13

CHAUN, Igor. Sedmnáct zastavení jara. *Lidové noviny*, listopad 2006, roč. 19, č. 267, s. 1, 10

JANDOUREK, Jan. Klaus o minulosti. *Mladá fronta DNES*, říjen 2004, roč. 15, č. 252, s. 8

KLAUS, Václav. Chraňme si vlastenectví a národní hrdost. *Mladá Fronta Dnes*, říjen 1998, roč. 9, č. 252, s. 14

KOMÁREK, Martin. Připomeňme si, z jaké bídy jsme vyšli. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 1999, roč. 10, č. 269, s. 12

KOMÁREK, Martin. Milujeme Rusy. Revoluce zvítězila! *Mladá Fronta Dnes*, listopad 2008, roč. 19, č. 270, s. 10

- KOMÁREK, Valter. Listopad za naše potíže nemůže. *Lidové noviny*, listopad 2004, roč. 17, č. 267, s. 1, 12
- KOMÁREK, Valter. Velká inspirace listopadu '89 ještě není ztracena. *Lidové noviny*, listopad 2008, roč. 21, č. 269, s. 1, 9
- KOSATÍK, Pavel. Tehdejší drama, dnešní próza. *Hospodářské noviny*, říjen 2005, roč. 49, č. 210, s. 1
- KUČERA, Vladimír. Komunistické hrátky s datem 28. října. *Mladá Fronta Dnes*, říjen 2008, roč. 19, č. 254, s. 10
- MANDLER, Emanuel. Už tolikátý listopad! *Lidové noviny*, listopad 2001, roč. 14, č. 268, s. 10
- MANDLER, Emanuel. České účty nejsou vyrovnány. *Mladá Fronta Dnes*, říjen 2003, roč. 14, č. 252, s. 10
- MEJSTRŮ, Martin. Dokud je tu KSČM, revoluce pokračuje. *Lidové noviny*, listopad 2005, roč. 18, č. 268, s. 1, 10
- MUSIL, Michal. Docela mrtvé výročí. *Lidové noviny*, říjen 2003, roč. 16, č. 252, s. 10
- NEFF, Ondřej. Dlouhá cesta. *Lidové noviny*, listopad 2009, roč. 22, č. 267, s. 14
- NĚMEC, Jiří. Rok 1918 a demokracie. *Hospodářské noviny*, říjen 2000, roč. 44, č. 200, s. 11
- PEŇAS, Jiří. Dojatý blbec. *Lidové noviny*, listopad 2009, roč. 22, č. 267, s. 11
- PETRÁČEK, Zbyněk. Muži a ženy 28. říjnu. *Lidové noviny*, říjen 2008, roč. 21, č. 53, s. 11
- PLACÁK, Petr. 28. říjen – svátek přijetí odpovědnosti. *Lidové noviny*, říjen 1999, roč. 12, č. 251, s. 10
- PITHART, Petr. Jsme stejní, předtím i potom. *Hospodářské noviny*, říjen 2005, roč. 49, č. 210, s. 11
- SMOLJAK, David. Oslavy a nesnesitelná lehkost českých dějin. *Mladá Fronta Dnes*, říjen 1998, roč. 9, č. 253, s. 12
- STEIGERWALD, Karel. Vítězný listopad – oslava dosti k pláči. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 2005, roč. 16, č. 268, s. 6
- STRÁNSKÝ, Jiří. Příčiny hledejme v totalitách. *Hospodářské noviny*, listopad 2004, roč. 48, č. 224, s. 11
- ŠABATA, Petr. Deset let je jen okamžik. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 1999, roč. 10, č. 268, s. 14

SCHMARCZ, Martin. Před deseti lety se zrodila Nová republika. *Lidové noviny*, listopad 1999, roč. 12, č. 268, s. 10

ŠTINDL, Ondřej. Ukradená? Revoluce? Kdo? Komu? Co? A proč? *Lidové noviny*, 1999, roč. 12, č. 268, s. 10

ŠUSTROVÁ, Petruška. Osmnáct let. *Lidové noviny*, listopad 2007, roč. 20, č. 268, s. 12

TŘEŠTÍK, Dušan. Účet 28. října je otevřený. *Mladá Fronta Dnes*, říjen 2003, roč. 14, č. 251, s. 6

TŘEŠTÍK, Dušan. Svátek, se kterým nevíme, co si počít. *Lidové noviny*, říjen 2002, roč. 15, č. 250, s. 1, 10

TOPOLÁNEK, Mirek. O občanské ostražitosti. *Lidové noviny*, listopad 2005, roč. 18, č. 269, s. 11

VRBA, Martin. Temné stíny světlých časů. *Hospodářské noviny*, říjen 2006, roč. 50, č. 209, s. 11

ZVĚŘINA, Martin. Končit s minulostí je tak lákavé. *Lidové noviny*, listopad 2007, roč. 20, č. 268, s. 1

ŽÁČEK, Pavel. O 17. listopadu toho stále dost nevíme. *Mladá Fronta Dnes*, listopad 2003, roč. 14, č. 268, s. 7